

ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΩΝΤΑΣ ΤΟ ΠΛΗΘΟΣ ΣΤΗΝ ΠΛΑΤΕΙΑ
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΑΓΑΝΑΚΤΙΣΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΠΛΑΤΕΙΑΣ
ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ

Τερέζα Γαλάτουλα

Αρχιτέκτων Μηχανικός ΕΜΠ, Υ/Δ Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ,
g_azeret@hotmail.com

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σε μια προσπάθεια εξερεύνησης μιας νέας πολιτικής κουλτούρας που αναδείχθηκε με το κίνημα των αγανακτισμένων της πλατείας Συντάγματος, αναδύονται μια σειρά από ερωτήματα που αφορούν στην χωρική κυρίως διάσταση αυτού του κοινωνικού φαινομένου: Ποια ρήξη πραγματοποίησε στο χώρο το κίνημα των αγανακτισμένων; Τι είδους νέο δημόσιο χώρο αυτή η ρήξη όρισε; Ποιό ήταν το πολιτικό υποκείμενο “πλήθος”; Πώς κινήθηκε στο χώρο και τι ροικότητες και χωρικές δημιουργήσε; Προς αυτή την κατεύθυνση προτείνεται ο ισχυρισμός γειννίασης του κινήματος της πλατείας με έννοιες συλλογικών συμπεριφορών της σύγχρονης φιλοσοφίας, όπως αυτές του σμήνους και του πλήθους, καθώς και μια προσπάθεια παράλληλης χαρτογράφησης του. Θα διαφανεί πως το ρίζωμα αυτής της κίνησης σε έναν τόπο με ιδιαίτερη ιστορική και πολιτικά συμβολική σημασία, όπως αυτόν της πλατείας Συντάγματος, δημιούργησε εξαρχής, κατά τη διάρκεια αλλά και μετά το τέλος της, την δυνατότητα μετασηματισμού μιας απλής διαμαρτυρίας σε κάτι πολύ περισσότερο: στην επανουκειοποίηση του δημόσιου χώρου και τον επαναπροσδιορισμό του ως κοινό αγαθό, μέσα από διαδικασίες συλλογικής δράσης και χειραφέτησης. Προτείνεται εν τέλει ένας νέος τρόπος αντίληψης του δημόσιου χώρου, ως ένα πεδίο σχεσιακό, πεδίο σύγκρουσης, συνύπαρξης, αμφισβήτησης, πολλαπλότητας γεγονότων και συμβάντων· ένα αποτέλεσμα αλληλοσχετισμών και αλληλεξαρτήσεων, που βασίζεται στις ανοιχτές διαπραγματεύσεις και την διάδραση.

Λέξεις κλειδιά: πλήθος, σμήνος, μοναδικότητα, αγανακτισμένοι

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τις τελευταίες δύο δεκαετίες έχει δημιουργηθεί σε παγκόσμιο επίπεδο ένας νέος τύπος πολιτικής διεκδίκησης: από την Αργεντινή και την αγορά Trueke, τις εξεγέρσεις στην Τυνησία, την Αίγυπτο, τη Λιβύη, το Μπαχρέιν και την Υεμένη, μέχρι τους αγανακτισμένους της Plaza del Sol της Μαδρίτης, της πλατείας Συντάγματος της Αθήνας, την κατάληψη της Liberty Plaza και τώρα της πλατείας Ταξίμ στην Κωνσταντινούπολη, το πλήθος έχει έρθει στην πλατεία και στο κέντρο των πολιτικών εξελίξεων. Η διαμαρτυρία δεν έχει την μορφή που είχε παλαιότερα, αλλά μια πολύ πιο διευρυμένη πολιτική και κοινωνική πράξη. Έχει ως κεντρικό άξονα τη δημιουργία ενός διαφορετικού τρόπου αντίληψης της έννοιας της δημοκρατίας χωρίς αντιπροσωπεύσεις, μέσα σε έναν δημόσιο χώρο που ανήκει σε αυτούς που τον χρησιμοποιούν. Οι “πλατείες” πλέον είναι

μια ειδικής μορφής δραστηριοποίηση των κοινωνικών συνόλων και συλλογικής συγκρότησης τους σε πολιτικά υποκείμενα που κομίζουν ιστορικές αλλαγές.

Σε μια προσπάθεια διερεύνησης μιας νέας πολιτικής κουλτούρας που διαμορφώθηκε με το κίνημα των αγανακτισμένων, διαφαίνεται πως το ριζώμα αυτής της κίνησης σε έναν τόπο με ιδιαίτερη ιστορική και πολιτική συμβολική σημασία, δημιούργησε εξ αρχής, κατά τη διάρκεια αλλά και μετά το τέλος της, την δυνατότητα μετασχηματισμού μιας απλής διαμαρτυρίας σε κάτι πολύ περισσότερο: στην επανοικειοποίηση του δημόσιου χώρου και τον επαναπροσδιορισμό του ως κοινό αγαθό, μέσα από διαδικασίες συλλογικής δράσης και χειραφέτησης. Εν τέλει προτείνεται ένας νέος τρόπος αντίληψης του δημόσιου χώρου, ως ένα πεδίο σχεσιακό, πεδίο σύγκρουσης, συνύπαρξης, αμφισβήτησης, πολλαπλότητας γεγονότων και συμβάντων. Ένα αποτέλεσμα αλληλοσχετισμών και αλληλεξαρτήσεων, που βασίζεται στις ανοιχτές διαπραγματεύσεις και την διάδραση.

2. ΟΙ ΑΓΑΝΑΚΤΙΣΜΕΝΟΙ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ ΩΣ ΠΛΗΘΟΣ ΜΟΝΑΔΙΚΟΤΗΤΩΝ

Η πλατεία Συντάγματος, που τα τελευταία χρόνια είχε καταλήξει να είναι ένας διάδρομος από το μετρό προς την Ερμού και αντίστροφα¹, σε τίποτα δεν παρέπεμπε στην “πλατεία- αυλή” της πόλης, όπως αυτή περιγράφηκε από τον Raul Zibechi (Zibechi, 2010). Οι συνεχείς αναπλάσεις τόσο της πλατείας της ίδιας, όσο και ο εξευγενισμός που υπέστη όλο το κέντρο της Αθήνας, από την πλατεία και κάτω, η συνεχής αστυνόμευση της Βουλής και των υπουργείων σε συνδυασμό με την χλιδή των κεντρικών ξενοδοχείων και τις κάμερες παρακολούθησης, μετέτρεψαν την πλατεία Συντάγματος σε έναν “μη-τόπο” (M. Auge, 1995). Ένα μη-τόπο με ελάχιστη κοινωνική δραστηριότητα στην καθημερινότητά του, με προκαθορισμένες χρήσεις ή προαποφασισμένες κινήσεις και με μηδαμινή κοινωνική εμπλοκή.

Σε μια προσπάθεια χαρτογράφησης της κίνησης- ροής των ατόμων που χρησιμοποιούσαν την πλατεία πριν την εμφάνιση του κινήματος των αγανακτισμένων, αντιλαμβάνεται κανείς μια έντονη προδιαγεγραμμένη κίνηση, με σαφή κατεύθυνση, αρχή και τέλος (Σχήμα 1). Πρόκειται για μια συμπεριφορά σμήνους, που από τον Thacker, περιγράφεται ως ένα ομαδικό φαινόμενο, που απαρτίζεται από ετερόκλητες μονάδες (individuals) και συνδιαλέγεται με όρους διασυνδεσιμότητας και επιρροής του ενός ατόμου στο άλλο στην κίνησή του στο χώρο (Thacker, 2004). Η σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ των μονάδων είναι πράγματι πρωταρχικής σημασίας, όμως είναι σχέση που περιορίζεται σε μια ενστικτώδη ακολουθία κινήσεων των μονάδων μεταξύ τους, και όχι στην ενδεχόμενη ανάπτυξη οποιασδήποτε διαπροσωπικής εμπλοκής, που απουσιάζει εντελώς, αφού ο στόχος είναι αυστηρά ατομικός. Συγχρόνως, πρέπει να σημειωθεί πως ο παραλληλισμός της ανθρώπινης ροής, έγινε σε πρώτο επίπεδο με βάση την μορφή. Οφείλουμε όμως να αναγνωρίσουμε πως η εξέταση της χωρικής ανάπτυξης ενός κοινωνικού κινήματος, όπως αυτό των αγανακτισμένων, μόνο με όρους μορφολογικούς, δεν είναι αρκετό. Οι μορφικές παρατηρήσεις και οι συγκρίσεις ανάμεσα σε δίκτυα, σμήνη

¹ Σαφής παρένθεση στον τρόπο που αντιλαμβανόμασταν την πόλη ως τότε υπήρξε η εμπειρία του Δεκέμβρη του 2008. Το κίνημα των αγανακτισμένων της πλατείας Συντάγματος για πολλούς ήταν η λογική συνέχεια του ελληνικού Δεκέμβρη, που αντιμετώπισε την πόλη όχι απλώς και μόνο ως πεδίο εκδήλωσης και δράσης του κινήματος, αλλά εξελικτικά ως το επίδοκο αντικείμενό του. (βλ. Σταυρίδης, 2010)

τερμιτών και πουλιών παρέχουν σημαντικές πληροφορίες ως προς τη γενεαλογική κυρίως βάση της οργάνωσης ή τα κριτήρια αξιολόγησης και διαφοροποίησης τους από άλλες περιπτώσεις δικτυακών δράσεων, δεν είναι όμως οι μοναδικές και οι σημαντικότερες.

Διαφαίνεται έτσι πως για την κατανόηση του φαινομένου του κινήματος των αγανακτισμένων, απαιτείται μια μετακύληση από τον βιο-τεχνικό όρο του σμήνους (swarm) , στην πολιτική πλέον έννοια του πλήθους ή πολλαπλότητας (multitude), καθώς και από την έννοια της μονάδας ή ατομικότητας (individual), σε αυτήν της μοναδικότητας (singularity), όπως αυτές περιγράφονται κυρίως από τους Negri και Hardt (Hardt, 2004).

Στην περίπτωση των αγανακτισμένων του Συντάγματος, ένα σύνολο ανθρώπων διαφορετικών και σωμάτων ανεξάρτητων, βρίσκονται την ίδια στιγμή στον ίδιο χώρο. Από τη στιγμή που οι αγανακτισμένοι αρχίζουν να δρουν, να διαδρούν, να κινούνται στο χώρο, να απαιτούν, τότε μετατρέπονται από άτομα σε μοναδικότητες, από μάζα σε πλήθος, σε πολιτικό υποκείμενο.

Ποιο είναι όμως το υποκείμενο του πλήθους στην πλατεία; Προσεγγίζοντας σε πρώτο επίπεδο το πολλαπλό υποκείμενο του πλήθους, θα λέγαμε ότι αποδίδεται μια συλλογική ταυτότητα υπό τον γενικό, αόριστο, ίσως και εν μέρει άτοπο τίτλο “αγανακτισμένοι”. Η συλλογική αυτή ταυτότητα, νόμιζε κανείς πως καθώς θα στέγαζε όλα αυτά τα ετερόκλητα στοιχεία που απάρτιζαν το πλήθος, εν τέλει ίσως και να τα κουκούλωνε, να τα ξεθώριαζε. Από τις πρώτες κιόλας συναντήσεις, η λαϊκή συνέλευση έσπευσε να απαντήσει: “Είμαστε εργαζόμενοι, άνεργοι, συνταξιούχοι, νεολαίοι, που έχουμε έρθει στο Σύνταγμα για να παλέψουμε και να αγωνιστούμε για τις ζωές μας και το μέλλον μας.”, ενώ ίσως ακόμη πιο εύστοχα κάποια πανό έγραφαν: “Είμαστε όλοι εμείς” ή “είμαστε το 99%” ή “είμαστε ο κανένας”.

Το πλήθος των αγανακτισμένων (εδώ η μετάφραση του multitude ως πολλαπλότητα θα ήταν πιο κατάλληλη) αμφισβητεί έμπρακτα όλες τις παλιές ταυτοποιήσεις των κοινωνικών υποκειμένων. Οι αγανακτισμένοι είναι άνεργοι και εργαζόμενοι, αριστεροί και πατριώτες, νέοι και ηλικιωμένοι, ιδεολόγοι και “απολίτικοι”, όλοι μαζί σε ένα ενωμένο “είμαστε ο κανένας”.

Αυτός ο “κανένας” δεν μπορούσε να βρει καλύτερο σύμβολο από τη μάσκα του Anonymous. Το χαμογελαστό πρόσωπο του Guy Fawkes με το λεπτό μουστάκι, είναι η εικόνα που χρειαζόταν το κίνημα των πλατειών για να συμβολίζει αυτό που αντιπροσωπεύει την ατομικότητα και την μοναδικότητα. Είναι το σύμβολο που εικονοποιεί μια παγκόσμια κοινή κατάσταση· είναι οι απανταχού αγανακτισμένοι και εξεγερμένοι, ως πλήθος μοναδικοτήτων. Ο Anonymous συμβολοποιεί το υποκείμενο της συλλογικής ταυτότητας, μέσω της ανωνυμίας. Μια ανωνυμία που δεν είναι αποτέλεσμα του φόβου, της απόκρυψης και της παθητικής αντίστασης, αλλά μιας ενεργούς πολιτικής πράξης.

Η πρόκληση που θέτει το πλήθος είναι το πώς μπορεί μια κοινωνική πολλαπλότητα να επικοινωνεί και να δρα από κοινού, παραμένοντας εσωτερικά διαφοροποιημένη. Ο τρόπος με τον οποίο οργανώθηκε και εξελικτικά λειτούργησε η λαϊκή συνέλευση που πραγματοποιούνταν κάθε βράδυ, οδηγεί σε μια ανάγνωση με όρους μοναδικότητας-πλήθους. Η τυχαιότητα που διακατείχε την διαδικασία για να πάρει κανείς τον λόγο και να αναφερθεί στη θεματική που πλειοψηφικά είχε αποφασιστεί προηγουμένως από όλα τα μέλη της συνέλευσης, είναι ένα ισχυρό στοιχείο που αποδεικνύει ότι όλες οι μοναδικότητες με τις διαφορετικές προσλαμβάνουσες μπορούσαν μέσω της έκφρασης της

γνώμης τους να αλληλεπιδράσουν στον συγκεκριμένο χωροχρόνο. Η συνέλευση από τη φύση της απέτρεπε την εκπροσώπηση και αντιτιθόταν σε οποιασδήποτε μορφής ταυτοποίηση, ενώ παράλληλα προωθούσε την έννοια της μοναδικότητας.

Η διαδρομή της συνέλευσης έτσι, αποκάλυπτε ένα νέο πεδίο στο χωροχρόνο που γεννιόταν καθημερινά, μέσω της εναλλαγής σε ένα μεγάλο βαθμό, τόσο του όγκου του πλήθους, όσο και της διαφοροποίησης των ίδιων των μοναδικοτήτων, και κατ' επέκταση της ανάπτυξής τους στο χώρο (Σχήμα 2). Στην πιο συνήθη εκδοχή της συνέλευσης, όταν αυτή εξελισσόταν με κέντρο την μικροφωνική, το πλήθος αναπτυσσόταν ακτινωτά σχεδόν γύρω του, δημιουργώντας χωρικότητες με πυκνώματα, αραιώματα και διαδρόμους κίνησης. Το πλήθος, σε αντίθεση με το σμήνος, ανά πάσα στιγμή σχεδίαζε τον εαυτό του, δεν κινούνταν ενστικτωδώς, τουλάχιστον στις περιπτώσεις που δεν ήταν σε άμυνα. Το πλήθος δεν ήταν στατικό, ήταν μια οντότητα σε κίνηση.

Η συνέλευση αλλά και οι υπόλοιπες δράσεις των μοναδικοτήτων, αποκάλυψαν πως το πλήθος δεν επιζητούσε μια αλλαγή μόνο στο συγκεκριμένο κυβερνητικό σχήμα, αλλά πρότεινε μια διαφορετική αντίληψη στο σύστημα διακυβέρνησης γενικά, μια διαφορετική αντίληψη και κατανόηση της ίδιας της ζωής, σε μια “βιο-πολιτική” (Hardt, Negri, 2004) διάσταση ανάγνωσης και κατανόησης των πραγμάτων. Ο Foucault είχε εκφράσει πως είναι πολύ πιο ουσιαστικό να αναφερόμαστε σε μια “βιο-πολιτική”, ως το πεδίο εκείνο μέσα στο οποίο δημιουργούνται παραγωγικά υποκείμενα, που γνωρίζουν πώς να μην προσαρμόζονται στις κυρίαρχες συμπεριφορές, όπως για παράδειγμα του καταναλωτή που ψωνίζει, του πολίτη που ψηφίζει, ή του τηλεθεατή που αλλάζει κανάλια (Foucault, 1997). Συνεπώς, η συνύπαρξη αυτή στον καιρό της βιοπολιτικής τείνει να εγκολπώσει όλες τις εκφάνσεις του πλήθους στην πλατεία και αναδεικνύεται ως πιο σημαντική από το αποτέλεσμά της. Αναφέρεται τόσο σε όσους κινούνταν στην ίδια την πλατεία –τους “κάτω”- όσο και σε όσους κινούνταν στην Βασιλίσσης Σοφίας – τους “πάνω”. Προσεγγίσεις που διαφοροποιούν το πλήθος, περνώντας σε μια σειρά διακρίσεων με κριτήριο την συνειδητή συμμετοχή στη συνέλευση ή όχι, και συνεπώς την κατηγοριοποίηση ομάδων του πλήθους σε διανοούμενη ελίτ και απολίτιστη μάζα, εξακολουθούν να συνδιαλέγονται με όρους πολιτικής που δεν υφίστανται πια.

Οι πάνω- αυθόρμητοι και οι κάτω-συνειδητοί είναι μια διπολική διάκριση που διαπέρασε όλο το πλήθος. Ο Mitchell, υποστηρίζει πως η διάκριση μεταξύ “αυθόρμητου”, ως ίδιου της ψυχής ή του κορμιού, και του “συνειδητού”, ως αποτέλεσμα της λογικής ή του νου, είναι από μόνη της αποτέλεσμα της βιοπολιτικής εξουσίας στη νεωτερική της μορφή (Mitchell, 1990). Ως εκ τούτου, κάθε προσπάθεια διάκρισης ανάμεσα στους πάνω και στους κάτω αναπαράγει τις πολιτικές μορφές της βιοπολιτικής εξουσίας, με βάση την οποία το σώμα και η λογική πρέπει να κρατιούνται χωριστά για να μπορέσουν να καλλιεργηθούν καλύτερα.

Η συνέλευση αλλά και οι υπόλοιπες δράσεις των μοναδικοτήτων, αποκάλυψαν πως το πλήθος πρότεινε μια διαφορετική αντίληψη και κατανόηση της ίδιας της ζωής. Παράλληλα, μέσα από τον τρόπο που αυτές αναπτύχθηκαν χωρικά, δημιουργούσαν κάθε φορά ένα σημείο αναφοράς- κέντρο, στο οποίο το πλήθος αναφερόταν. Το σημαντικό είναι πως τα κέντρα αυτά, ως σημεία αναφοράς, άλλοτε σταθερά, άλλοτε χωροχρονικά μεταβαλλόμενα ή ακόμη και άυλα, δεν ανέπτυξαν μια σχέση μονοσήμαντη με το πλήθος, αλλά μια επαφή αμφίδρομη, μια διαδραστική επαφή όπου πομπός και δέκτης άλλαζαν συνεχώς ρόλους. Το αποτέλεσμα ήταν πως οι διαδράσεις αυτές παρήγαγαν

μικρούς η μεγαλύτερους κοινούς τόπους, που στο σύνολό τους εν τέλει δημιουργήθηκε ο κοινός τόπος του πλήθους της πλατείας. Το βασικό χαρακτηριστικό των κέντρων αυτών, ήταν η “σπειροειδής- συμβιωτική σχέση”, όπως περιέγραψαν οι Hardt και Negri, που αναπτύσσεται ανάμεσα στις αναδυόμενες υποκειμενικότητες του πλήθους και στα επιμέρους αυτά κέντρα- κοινούς τόπους (Hardt, Negri, 2004). Η υποκειμενικότητα παράγεται μέσω της συνεργασίας και της επικοινωνίας, ενώ παράλληλα αυτή η παραγόμενη υποκειμενικότητα παράγει με τη σειρά της νέες σχεσιακές μορφές επικοινωνίας, οι οποίες παράγουν πάλι νέες υποκειμενικότητες και ούτω καθεξής. Αυτή η σπειροειδής διαδικασία παραγωγής υποκειμενικότητας και ως εκ τούτου παραγωγής κοινού τόπου και αντίστροφα ανακαλύπτει το μεγαλείο της πραγματικότητας του πλήθους. Πολλές φορές, οι κοινοί αυτοί τόποι του πλήθους είχαν απροσδιόριστα όρια και άυλα χαρακτηριστικά: παράγονταν από τις συζητήσεις στις διάσπαρτες παρέες, από ένα αυθόρμητο δρώμενο, από το ξέπλυμα της πλατείας από τα χημικά, ή από τις άυλες διασυνδέσεις μέσω του internet.

Όπως σε κάθε δίκτυωση, έτσι κι εδώ δημιουργείται ένα πλήθος από διαφορετικά κέντρα, εκ των οποίων κανένα δεν βρίσκεται στο “κέντρο”. Δανειζόμενη την έκφραση του Guillermo Kaejane, είναι κέντρα που λειτουργούν ως μεταγωγείς (switches), που παραλαμβάνουν και αποστέλλουν προτάσεις και νοήματα (Kaejane, 2011). Η ουσία είναι η παραγωγή του κοινού ως αποτέλεσμα της δημιουργικότητας του πλήθους. Ο κοινός τόπος που παράγεται κάθε φορά είναι ένα διαφορετικό χωρικό αντικείμενο.

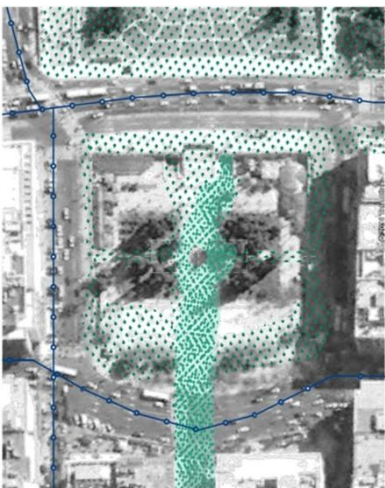
Στην περίπτωση των αγανακτισμένων, το πλήθος δεν διέσχισε την πλατεία. Την κατέλαβε. Την κατοίκησε. Αυτό αποδείχθηκε και από την εγκατάσταση πολλών σκηνών στα παρτέρια της πλατείας. Ακόμη και ο τρόπος που οργανώθηκαν και κατανεμήθηκαν στο χώρο οι σκηνές, υποδεικνύει τις μοναδικότητες ως υποκείμενα του κινήματος. Με αυτοοργανωτική διάθεση και χωρίς κανένα κεντρικό έλεγχο, απέδωσαν ιδιαίτερες χωρητικότητες, με έντονα διαφοροποιητικά χαρακτηριστικά μεταξύ τους. Η εγκατάσταση των σκηνών, αφενός επαναδιαπραγματεύτηκε την προκαθορισμένη θεσμοθετημένη χρήση του εξοπλισμού, εν προκειμένω τα παρτέρια, αφετέρου διέρρηξε τις παγιωμένες και εντελώς διαχωρισμένες έννοιες του ιδιωτικού και του δημόσιου.

Έτσι, ενώ τα πρωινά εξελισσότουσαν στην πλατεία ακριβώς όπως πριν τους αγανακτισμένους με τα ανθρώπινα σμήνη να κατευθύνονται στους εκάστοτε εξατομικευμένους στόχους τους, τώρα κάτι είχε αλλάξει (Σχήμα 3). Τα ίχνη του πλήθους ήταν αυτά που υποδήλωναν πως οι μοναδικότητες μπορεί να μην ήταν εκείνη την ίδια στιγμή εκεί (με το σώμα τους), όμως θα επανερχόντουσαν για να ανασυνθέσουν το πλήθος στην μορφή που το γνωρίσαμε. Το πλήθος ακόμη και τότε ήταν παρόν, ακόμη κι αν ήταν άορατο. Γινόταν αντιληπτό, όχι μόνο μέσω των ιχνών του, αλλά και μέσω του δικτύου που ανέπτυξε όταν δεν ήταν εκεί.

Ακόμη και με αυτόν τον τρόπο όμως επιτυγχάνοταν αυτό που επιθυμούσε το πλήθος, η συνέχεια. Ο Guillermo Kaejane, στο κείμενό του *Επτά λέξεις κλειδιά για την εμπειρία της Μαδρίτης*, αναφερόμενος στην εξέγερση των Ισπανών στην πλατεία Sol, γράφει χαρακτηριστικά: “Η εμπειρία κρατιέται ζωντανή ακόμη κι όταν δεν είμαστε παρόντες. Για το λόγο αυτό η κατασκήνωση στην πλατεία Sol δεν μπορεί να κατανοηθεί χωρίς την ύπαρξη των κοινωνικών δικτύων. Η συνέχεια της εμπειρίας επιτυγχάνεται με την από-εδαφοποίηση. Βρίσκομαι στην Sol, παρόλο που είμαι στο σπίτι. Είμαι στη Sol, γιατί συνέχεια μιλάω γι’ αυτό, γιατί δεν μπορώ να συγκεντρωθώ στη δουλειά μου, γιατί δεν

μπορώ να το βγάλω από το κεφάλι μου. Κι όταν μπορώ πάω εκεί. Πηγαίνω τρέχοντας να συνδεθώ με τον “κοινωνικό υποδοχέα”, έτσι ώστε οι άλλοι να μπορέσουν να αναπαυθούν.”(Kaejane, 2011).

Με βάση αυτήν την κοινωνική αλλά και διαδικτυακή αλληλεπίδραση, τις Κυριακές οργανωνόντουσαν τα πανευρωπαϊκά καλέσματα (Σχήμα 4). Η πλατεία πια δεν περιοριζόταν στα στενά γεωμετρικά της όρια, αλλά διευρυνόταν σε μια πολύ μεγαλύτερη περιοχή· μπορεί να ήμουν στην Ερμού, στην Καραγεώργη Σερβίας ή στην Πινδάρου αλλά ήμουν στην πλατεία. Το σημαντικό στην περίπτωση αυτή, ήταν πως μέσα από την νοητή διασύνδεση του πλήθους στο Σύνταγμα, με αυτό της πλατείας Sol της Μαδρίτης, δημιουργούνταν ένα “υπερ-πλήθος”. Το “υπερ-πλήθος” αυτό, συνέδεε με έναν αόρατο τύπο δικτύωσης, τοπικά αποσπασμένες, αλλά “ψηφιακά και νοητά διασυνδεδεμένες τοπικότητες” (Παπαλεξόπουλος, 2010). Μπορούμε με βεβαιότητα πια να πούμε πως το κίνημα των πλατειών, ανά τις πλατείες όλου του κόσμου, ήταν “ένα”. Ήταν και είναι το κίνημα των πλατειών, που μέσω του διαδικτύου, αλλά και μέσω ενός αόρατου δικτύου αλληλεγγύης κατάφερε να είναι “ένα”. Οι πλατείες της Μεσογείου και ολόκληρου του κόσμου συνδιαλέγονται με ένα νέο λεξιλόγιο. Αναρτώντας πανό και στέλνοντας μηνύματα αλληλεγγύης ή επικοινωνώντας μέσω διαδικτύου, οι νέες συλλογικότητες δημιουργούν δικτύωσεις, αλλάζουν συσχετισμούς και δημιουργούν νέους όρους διασυνδεσιμότητας. Εκφράζουν το αίτημα για μια καλύτερη ζωή και μια συλλογική χειραφέτηση.

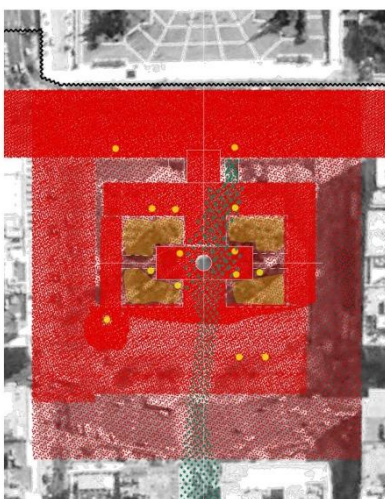
Σχήμα 1. Χάρτης 1

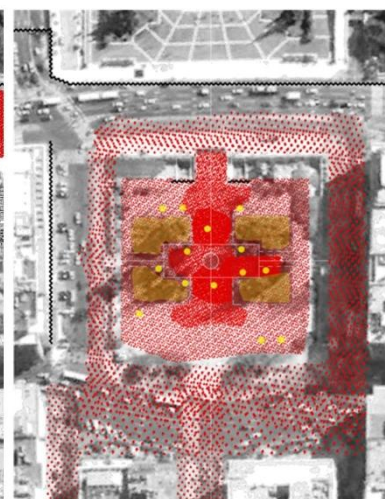
Σχήμα 2. Χάρτης 2

Σχήμα 3. Χάρτης 3

Σχήμα 4. Χάρτης 4

Σχήμα 5. Χάρτης 5

- σμήνος
- πλήθος αγανακτισμένων
- σμήνος αγανακτισμένων
- σκηνές
- εμπόδιο
- κυκλοφορία οχημάτων
- κέντρο-μεταγωγέας

Μια αντίστοιχη χωρική ανάπτυξη και συμπεριφορά του πλήθους θα περίμενε κανείς τις ημέρες των καλεσμάτων για πανελλαδική απεργία. Η ύπαρξη όμως τόσο των μεταλλικών τειχών και των διμοιριών για την παρεμπόδιση της ελεύθερης κυκλοφορίας του πλήθους στους γύρω δρόμους, όσο και η σκληρή και βίαιη καταστολή που υπέστη το κίνημα και η πλατεία, καθόρισαν μια άλλου είδους κίνηση (Σχήμα 5). Τις ημέρες αυτές, και ειδικά τις χρονικές στιγμές που το κίνημα δεχόταν σκληρή επίθεση, η συμπεριφορά του πλήθους καθοριζόταν κυρίως με όρους σμήνους· ενστικτώδεις αλλαγές πορείας, ακολουθία των πολλών ή και διάσπαση όταν κάποιος απειλείται άμεσα από εξωτερική επίθεση. Παρόλα αυτά, υπήρχαν στιγμές, που ενώ γύρω από την πλατεία εξελισσόταν ένα σκηνικό πολέμου, μέσα στην πλατεία, οι μοναδικότητες του πλήθους που είχαν παραμείνει, έστηναν αυτοσχεδιαστικά χορό με μουσικά όργανα και χειροκροτήματα και ως άλλα “κέντρα- μεταγωγείς” συγκέντρωναν το πλήθος γύρω τους. Με την αποχώρηση των δυνάμεων καταστολής όμως αποκαλύφθηκε η ισχυρότερη απόδειξη της υπόστασης του πλήθους· οι μοναδικότητες φτιάχνοντας ανθρώπινες αλυσίδες κινούσαν μπουκάλια νερού από χέρι σε χέρι για να ξεπλυθεί η πλατεία από τα χημικά. Το ξέπλυμα και ο καθαρισμός της πλατείας όπως πραγματοποιήθηκε, ήταν σαφώς μια ακόμη πρακτική μοναδικότητας μέσα στο πλήθος· εξατομικευμένες ενέργειες που λειτουργούν αυτοοργανωτικά και παράγουν κοινές αναφορές, εν τέλει κοινό τόπο.

3. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τελικά, η πλατεία Συντάγματος, από μη-τόπος, χώρος βιαστικών και αφηρημένων διαδρομών, γίνεται σπίτι μας, αφού φιλοξενεί όχι μόνο την αγανάκτηση αλλά και τις σκέψεις, τα συναισθήματα και τα όνειρά μας. Η πλατεία μετατρέπεται σε σημείο αναφοράς της ευαισθησίας μας. Το κίνημα της πλατείας, δημιουργεί μια συνεχή μεταμόρφωση των έως σήμερα κατεστημένων τρόπων συλλογικής ζωής και δράσης. Αλλάζει την σχέση μας με την πόλη και τον δημόσιο αστικό χώρο. Ανακαταλαμβάνει τον χρόνο και τον χώρο στην πόλη και τους αναδιοργανώνει. Οι ιεραρχίες ανατρέπονται και νέες κοινές μορφές ζωής ανακαλύπτονται συνεχώς. Το σημαντικότερο στοιχείο είναι η διεύρυνση των νέων δυνατοτήτων αντίληψης και βίωσης των διαφορετικών εκδοχών του δημόσιου χώρου, οι διαφορετικές μεταφράσεις των ίδιων πραγμάτων μέσω του διαφορετικού λεξιλογίου.

Αυτό είναι το νέο που έφερε η πλατεία· οι μοναδικότητες του πλήθους ανέδειξαν ακριβώς αυτήν την διαφορετική αντίληψη δημιουργίας χώρου, μέσω της επανανοηματοδότησης. Το πλήθος με την παρουσία του και την δράση του, έφερε την μοναδικότητα ως υποκείμενο- χρήστη της πλατείας, σε αντίθεση με τους προκαθορισμένους- χρήστες –καταναλωτές. Από την άλλη ανέτρεψε τον τρόπο χρήσης, λειτουργίας ή δραστηριότητας σε μια κεντρική πλατεία που παραπέμπει στο Σύνταγμα. Η ρήξη των κατεστημένων και αποσαφηνισμένων από πριν δράσεων στην πλατεία ήταν μια πολιτική και κοινωνική πράξη. Στην πλατεία, τα καθίσματα έγιναν βάση για τα εκθέματα των καλλιτεχνών, τα παρτέρια γέμισαν υνπόσακους, τα δέντρα στήριξαν τα πανό και τις μικροφωνικές, το πλακόστρωτο μετατράπηκε σε ένα μεγάλο καθιστικό, το σιντριβάνι έγινε η πηγή για να ξεπλυθεί η πλατεία.

Συνεπώς ο κοινός χώρος, ως στόχος, είναι το αποτέλεσμα της διασυνδεσιμότητας μιας κοινωνίας σε κίνηση, που ανά πάσα στιγμή εξερευνά τον δημόσιο χώρο, ανακαλύπτει τις

αρετές του, ακυρώνει τους αποκλεισμούς του, επανανοηματοδοτεί τις ελευθερίες του, διαπραγματεύεται τις ερμηνείες του, δημιουργεί το κοινό. Το πλήθος στην πλατεία σηματοδότησε μια ηχηρή επιστροφή της πολιτικής ως συλλογικής δράσης και έθεσε το θέμα της ανάκτησης του δημόσιου χώρου ως φυσικού χώρου των πόλεων. Σε μια πλατεία Συντάγματος που αποικιοποιήθηκε από τα ιδιωτικά συμφέροντα και διέθεσε ένα πρόσφορο πεδίο για να γραφτεί ένα νέο κεφάλαιο στην πολιτική ιστορία του τόπου: νέοι δεσμοί κοινωνικότητας και αλληλεγγύης αναπτύχθηκαν, νέα πολιτική συνείδηση διαμορφώθηκε.

Το κίνημα των αγανακτισμένων της πλατείας Συντάγματος μπορεί φαινομενικά να εξαφανίστηκε- με βίαιη εξαφάνιση- όμως αυτά που γέννησε δεν πεθαίνουν. Το πλήθος στην πλατεία έχει κάνει την αρχή για την αλλαγή. Η πλατεία Συντάγματος, απέναντι από τη Βουλή και περιτριγυρισμένη από κυβερνητικά κτίρια, συμβολίζει όλες τις δομές της κεντρικής εξουσίας. Η κατάληψη της πλατείας Συντάγματος, όπως πραγματοποιήθηκε, είναι μια σαφής κίνηση αμφισβήτησης ολόκληρης της πολιτικής και κοινωνικής σκηνής. Η ταυτόχρονη κατάληψη όμως των πλατειών όλης της χώρας, αλλά και της πλατείας Ταχρίρ, της Plaza Del Sol και της Liberty Plaza, μας επιτρέπει να μιλάμε για το κίνημα των πλατειών και όχι για μια (ακόμη) διαμαρτυρία έξω από τη Βουλή. Στις πλατείες του κόσμου γράφεται ένα νέο κεφάλαιο της ιστορίας. Είναι η παγκόσμια διάσταση των πλατειών του σήμερα.

Ευχαριστώ θερμά τον καθηγητή μου, κ. Σταύρο Σταυρίδη, για την ειλικρινή ενθάρρυνση, υποστήριξη και εμπιστοσύνη που μου δείχνει τα τελευταία χρόνια.

4. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Augé M., 1995. *Non-places, Introduction to Anthropology of supermodernity*, London, Verso.

Foucault M., 1997. *The Birth of Biopolitics*, in Foucault M., *Ethics: Subjectivity and Truth*. New York, The New Press

Hardt M., Negri A., 2011. *Πλήθος. Πόλεμος και δημοκρατία στην εποχή της αυτοκρατορίας*. Αθήνα. Αλεξάνδρεια

Kaejane G., 2011. “Seven key words on the Madrid-Sol experience, 15M”. Available from: <http://www.edu-factory.org/wp/spanishrevolution/> [Accessed December 2011]

Mitchell T., 1990. *Everyday Metaphors of Power*, Theory and Society. The Netherlands. Kluwer Academic Publishers. 19 (5), pp 545-577

Παπαλεξόπουλος Δ., 2010. *Ψηφιακός Τοπικισμός*. Αθήνα: Libro

Stavrides S., 2010. “The December 2008 Youth Uprising in Athens: Spatial Justice in an Emergent City of Thresholds”. *Spatial Justice* 2. Available from www.jssj.org/archives/02/media/public_space_voa.pdf [Accessed January 2012]

Thacker E., 2004. “Networks, Swarms, Multitudes”, part two, Available from: <http://www.ctheory.net/articles.aspx?id=423> [Accessed February 2012]

Zibechi R., 2010. *Dispersing Power. Social Movements as Anti-State Forces*. USA, AK Press

ΕΝΑ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΕΓΧΕΙΡΗΜΑ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Στεφανή Γιάκα

Φοιτήτρια προπτυχιακού στο τμήμα ΙΑΚΑ του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας,
stefani_giaka@yahoo.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στα χρόνια της σύγχρονης καπιταλιστικής κρίσης οι εναλλακτικές οικονομικές συλλογικότητες, όπως είναι οι Τράπεζες χρόνου αλλά και τα δίκτυα LETS (Local Exchange Trading Systems), έχουν πάρει εκτεταμένες μηντιακές διαστάσεις. Μια τέτοια περίπτωση είναι και το Δίκτυο Ανταλλαγών και Αλληλεγγύης Μαγνησίας, που ιδρύθηκε το 2009, έχει έδρα τον Βόλο και σήμερα αριθμεί 1300 μέλη. Το δίκτυο αυτό εφαρμόζει την ανταλλαγή προϊόντων και υπηρεσιών, έχοντας δημιουργήσει ως μέσο συναλλαγών τη δική του Τοπική Εναλλακτική Μονάδα (ΤΕΜ), μια ηλεκτρονικής μορφής και όχι απτή μονάδα. Επιπλέον, οι συμμετέχοντες επιδιώκουν να προσδιορίσουν τα νοήματα και το περιεχόμενο τόσο των οικονομικών όσο και των κοινωνικών τους πρακτικών μέσα από την έννοια της ομάδας.

Δεκάδες είναι τα δημοσιεύματα που αναφέρονται στο εν λόγω δίκτυο στο Βόλο ως μια πόλη που 'εγκατέλειψε το ευρώ', που βρήκε 'μια λύση στην κρίση' και το φωτογραφίζουν ως μια όαση ελπίδας και έμπρακτης βοήθειας σε μια χρονική περίοδο που χαρακτηρίζεται από την οικονομική ύφεση, την ανεργία και τις δύσκολες συνθήκες διαβίωσης. Ωστόσο, μεταξύ του αυτοπροσδιορισμού και της μηντιακής αναπαράστασης υπάρχει σημαντική απόκλιση, καθώς οι ιδρυτές μιλούν για ένα εγχείρημα που δημιουργήθηκε πριν τα σημάδια της κρίσης γίνουν εμφανή στην Ελλάδα και επενδύθηκε με μια σειρά από κοινωνικές και ηθικές αξίες. Καθώς, όμως, η οικονομική κρίση δεν άφησε ανέπαφη καμία πτυχή της ελληνικής κοινωνίας, έτσι και στο δίκτυο αυτό με την εμφάνιση της αυξήθηκαν κατακόρυφα τα μέλη του αλλά και η δημοσιότητά του. Η ανακοίνωση αυτή, που προκύπτει από εθνογραφική επιτόπια έρευνα για την πτυχιακή εργασία στο τμήμα ΙΑΚΑ του ΠΘ, θα επικεντρωθεί στην οπτική μελών του δικτύου ότι το Δίκτυο Ανταλλαγών και Αλληλεγγύης Μαγνησίας μάλλον προσαρμόστηκε στις ανάγκες της εποχής, παρά δημιουργήθηκε για να τις καλύψει.

Λέξεις κλειδιά: *lets, οικονομική κρίση, αστικός χώρος*

1. ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ LETS

Τα συστήματα LETS (Local Exchange Trading Systems) είναι συστήματα οικονομικής οργάνωσης τοπικού επιπέδου¹. Αφορούν ομάδες με κοινό τόπο αναφοράς μια γεωγραφική περιοχή, καθώς η διαδικασία ανταλλαγής βασίζεται στη συνάντηση των

1. Δίκτυα αυτού του τύπου συναντάμε σε διάφορες πόλεις της Ελλάδας αλλά και σε πολλές πόλεις ανα τον κόσμο. Ενδεικτικά υπάρχει το Lagos LETS στην Νιγηρία της Αφρικής, το δίκτυο Barterworks στο Τορόντο του Καναδά, αλλά και το EMPO (Εναλλακτική Μονάδα Ροδόπης) στην Κομοτηνή Ροδόπης και το Στακραέλι, στην Πάτρα. του νομού Αχαΐας.

συναλλασσόμενων προσώπων. Τα συστήματα αυτά χρησιμοποιούνται ως βάση για την δημιουργία συλλογικοτήτων που ανταλλάσσουν στο εσωτερικό τους προϊόντα και υπηρεσίες, από τα οποία τα μεν προϊόντα μπορεί να περιλαμβάνουν μεταχειρισμένα ή καινούργια αντικείμενα και τρόφιμα, και οι δε υπηρεσίες τις γνώσεις και τις ικανότητες του κάθε μέλους. Το μέσο συναλλαγών, ωστόσο, δεν είναι το εκάστοτε εθνικό νόμισμα, αλλά ένα νέο μέσο, μια άυλη, άτοκη και εικονική μονάδα². Οι μονάδες αυτές ενσωματώνονται στον ηλεκτρονικό / εικονικό λογαριασμό που αποκτά κάθε μέλος, οι οποίες και αυξομειώνονται ανάλογα με τις συναλλαγές. Η λειτουργία ενός τέτοιου συστήματος απαιτεί την σταθερή συμμετοχή ατόμων, την ύπαρξη ενός χώρου για την πραγματοποίηση των συναλλαγών σε τακτά χρονικά διαστήματα και, όπως θα φανεί, διαμορφώνει μια μορφή τοπικότητας. Οι συλλογικότητες που υιοθετούν αυτόν τον τρόπο οργάνωσης δεν στοχεύουν στην απόκτηση κέρδους, αλλά στην ανασκόπηση και αναδιάρθρωση των καθημερινών τους πρακτικών. Υπάρχουν βέβαια και οι ομάδες που συγκροτήθηκαν με σκοπό την κάλυψη των προς το ζην σε περιόδους οικονομικής κρίσης και δύσκολων συνθηκών διαβίωσης. Ωστόσο ο διαχωρισμός αυτός δεν αποτελεί κανόνα, καθώς οι λόγοι δημιουργίας ενός δικτύου ποικίλουν και συνίσταται η μελέτη κατά περίπτωση. Η κοινωνική οργάνωση των εν λόγω ομάδων είναι ως επί το πλείστον οριζόντια, περιλαμβάνει δηλαδή τακτές συνελεύσεις όπου τα μέλη αποφασίζουν και δρουν ομαδικά. Δεν υπάρχουν ιεραρχικές ταξινομήσεις, παρά μόνο κάποιοι ρόλοι που αποδίδονται στα μέλη με σκοπό την εύρυθμη λειτουργία της συλλογικότητας.

2.ΔΙΚΤΥΟ ΑΝΤΑΛΛΑΓΩΝ ΚΑΙ ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΗΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

Μια τέτοια συλλογικότητα είναι το Δίκτυο Ανταλλαγών και Αλληλεγγύης Μαγνησίας. Η επίσημη³ ίδρυσή του τοποθετείται στο 2009, στην πόλη του Βόλου. Η διαδικασία της ίδρυσης είχε την μορφή της συνέλευσης. Οι ενδιαφερόμενοι παρευρέθησαν σε μια συνάντηση για να συμβάλουν στο νέο αυτό εγχείρημα και να συνδιαμορφώσουν το δομικό και ιδεολογικό του υπόβαθρο. Ως προς το πρώτο σκέλος, η γενική συνέλευση ορίστηκε ως ανώτατο όργανο λήψης αποφάσεων. Για λόγους πρακτικούς, δημιουργήθηκε μια ακόμα εβδομαδιαία συνέλευση συντονισμού, η οποία εξουσιοδοτήθηκε να επιλύει τα καθημερινά ζητήματα.⁴ Το δομικό μέρος περιλαμβάνει επιπλέον τις ομάδες εργασίας, οι οποίες ασχολούνται με τα πρακτικά ζητήματα που αφορούν την οργάνωση του χώρου⁵ και των μελών καθώς και την επιτέλεση των δραστηριοτήτων⁶. Το δεύτερο σκέλος, αυτό του ιδεολογικού υπόβαθρου, βρίσκεται υπό

2. Οι μονάδες αυτές συνήθως καταμετρώνται με ένα, ιδιαίτερης μορφής, λογισμικό, που εγκαθίσταται σε ηλεκτρονικούς υπολογιστές. Το λογισμικό αυτό συνιστά και το βασικό εργαλείο της εκάστοτε ομάδας καθώς περιλαμβάνει τόσο τους εικονικούς λογαριασμούς των μελών, όσο και τα προς ανταλλαγής προϊόντα και τις υπηρεσίες.

3. Επίσημη με την έννοια της δημοσίευσης του εγχειρήματος στα Μέσα Ενημέρωσης

4. Οι συνελεύσεις, εκτός από όργανα λήψης αποφάσεων, αποτελούν και εφαλτήριο για συζήτηση. Συχνά τα μέλη συγκεντρώνονται με σκοπό να συζητήσουν για την συλλογικότητα στην οποία βρίσκονται, να επιλύσουν τις όποιες διαφορές έχουν τα μέλη μεταξύ τους, ή ακόμα και να συζητήσουν κάποιο επίκαιρο ζήτημα της κοινωνίας του Βόλου.

5. Το δίκτυο έχει στην διάθεση του ένα κτήριο, το οποίο χρησιμοποιεί ως χώρο ανταλλαγών και συνελεύσεων. Τα μέλη το αποκαλούν 'αγορά'. Το κτήριο αυτό ανήκει στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας και έχει τεθεί στην διάθεση του Δ.Α.Α.Μ με συμφωνητικό χρησιδανείου. Επιπλέον διαθέτει έναν ακόμα χώρο, όπου εργάζεται η Ομάδα Υποστήριξης Μελών. Ο χώρος αυτός αποτελεί μέρος της ιδιωτικής κατοικίας ενός από τα μέλη.

6. Ενδεικτικά, υπάρχει η Ομάδα Υποστήριξης Μελών, με υποχρεώσεις γραμματειακής υποστήριξης, στην οποία εργάστηκα και εγώ κατά την διάρκεια της επιτόπιας έρευνας.

συνεχή διαμόρφωση⁷, με κάποιες αρχές, ωστόσο, που θεωρούνται θεμελιακές: την ισότητα, την ισοτιμία, την ανοιχτή διαδικασία και τη διαφάνεια, τη συμμετοχή και την αλληλεγγύη. Σήμερα το δίκτυο αριθμεί 1300 εγγεγραμμένα μέλη, ωστόσο από αυτά μόνο περίπου 500 συμμετέχουν ενεργά στις συναλλαγές, στις συνελεύσεις και στις δραστηριότητες του Δ.Α.Α.Μ. Σύμφωνα με τα μέλη που συμμετέχουν στο δίκτυο από το ξεκίνημά του, τα μέλη αυξήθηκαν κατακόρυφα από το 2010 λόγω της οικονομικής κρίσης που έπληξε την χώρα, αλλά κυρίως λόγω της μεγάλης δημοσιότητας που πήρε το δίκτυο.

3.ΕΡΕΥΝΑ

Η μελέτη της εν λόγω συλλογικότητας και η διερεύνηση των θεωρητικών ζητημάτων που θα τεθούν στην συνέχεια, έγινε με επιτόπια εθνογραφική έρευνα που διήρκησε από τον Οκτώβριο του 2012 μέχρι τον Φεβρουάριο του 2013 και είναι μέρος πτυχιακής εργασίας για το τμήμα ΙΑΚΑ του Π.Θ.. Σε αυτό το χρονικό διάστημα, πραγματοποίησα συμμετοχική παρατήρηση, στη διάρκεια της οποίας εντάχθηκα στο δίκτυο αρχικά ως μέλος, και έπειτα συμβάλλοντας στην Ομάδα Υποστήριξης Μελών. Η έρευνα επίσης συμπεριλαμβάνει συνεντεύξεις με μέλη από την ιδρυτική ομάδα που είχαν μακρόχρονη συμμετοχή στο δίκτυο, αλλά και με μέλη που εντάχθηκαν πρόσφατα. Τέλος, το σκέλος της παρατήρησης καλύπτεται από την παρουσία μου σε όλες τις συνελεύσεις της συλλογικότητας κατά το διάστημα της έρευνας, αλλά και στις καθημερινές δραστηριότητες, όπως στη λειτουργία του χώρου συναλλαγών, την αποκαλούμενη 'αγορά'. Επιπλέον, η έρευνα αυτή συνιστά μια 'ανθρωπολογία οίκου', καθώς το Δ.Α.Α.Μ. δραστηριοποιείται στην πόλη του Βόλου, όπου κατοικώ και επομένως εντάσσεται σε ένα οικείο μου πολιτισμικά σύστημα.

4.ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Για την κοινωνική ανθρωπολογία, η οικονομία είναι αναπόσπαστο τμήμα του ευρύτερου κοινωνικού μορφώματος. Έτσι η μελέτη των οικονομικών δραστηριοτήτων⁸ ως σύνθετου κοινωνικού φαινομένου καταδεικνύει πολλές πτυχές της εκάστοτε κοινωνικής πραγματικότητας. Στις δυτικού τύπου καπιταλιστικές κοινωνίες το κυρίαρχο ανταλλακτικό μέσο στις οικονομικές συναλλαγές είναι το χρήμα γενικού σκοπού⁹ (Bohannan, 1959) και ο στόχος τους στα πλαίσια της ελεύθερης αγοράς είναι το οικονομικό κέρδος.

Οι μελέτες πάνω στο χρήμα και τις επιδράσεις του στις κοινωνικές σχέσεις είναι πολλές. Και ο Simmel και ο Marx και ο Weber αντίστοιχα, τονίζουν πως τα σύγχρονα χρήματα παρέχουν ένα παγκόσμιο μέτρο σύγκρισης για αντικείμενα, σχέσεις, υπηρεσίες

7. Το Δ.Α.Α.Μ. Χαρακτηρίζεται από κινητικότητα. Νέα μέλη προστίθενται ή παλαιότερα αποχωρούν. Εξαιτίας αυτού, το ιδεολογικό πλαίσιο αλλά και οι πρακτικές που ακολουθούνται βρίσκονται συνεχώς υπό συζήτηση, κριτική και αναδιαμόρφωση εκ των έσω.

8. Η Sussana Narotzky περιγράφει τις οικονομικές δραστηριότητες ως την προσπάθεια των ανθρώπων να εξασφαλίσουν τα προς το ζην σε υλικό επίπεδο. (Narotzky 1997,2007)

9. Την έννοια του χρήματος γενικού και ειδικού σκοπού την εισήγαγε ο Bohannan. Το χρήμα γενικού σκοπού λειτουργεί ως μέσο συναλλαγής, τρόπος πληρωμής, σταθερό της αξίας, ως μέσο αποθήκευσης πλούτου, ως μονάδα μέτρησης και η χρήση του είναι δυνατή σε όλες τις σφαίρες ανταλλαγής. Χαρακτηρίζεται επιπλέον από διαιρετότητα, εύκολη μεταφορά, ανθεκτικότητα και εγγενή αξία. Το χρήμα ειδικού σκοπού έχει μόνο κάποιες από τις παραπάνω λειτουργίες και η χρήση του είναι δυνατή μόνο σε συγκεκριμένες σφαίρες ανταλλαγής. (Bohannan 1959 στο Bloch & Parry,1989).

και πρόσωπα. Επιπλέον, με διαφορετική προσέγγιση ο καθένας, τα συνδέουν με την προώθηση του ατομικισμού και την καταστροφή των αλληλέγγυων κοινωνιών. Στις νεότερες προσεγγίσεις, ο Appadurai (1986) μίλησε για τις απάνθρωπες και ομογενοποιητικές επιδράσεις της οικονομικής εισβολής σε όλες τις εκφάνσεις της καθημερινότητας. Αντίστοιχα ο Bill Maurer (2006) αναφέρθηκε στην αοριστία του χρήματος και οι Parry & Bloch (1989) επεσήμαναν τις απρόσωπες και ασήμαντες σχέσεις που δημιουργεί η ανωνυμότητα των χρημάτων.

Παίρνοντας, λοιπόν, υπόψη το κυρίαρχο, σήμερα, οικονομικό σύστημα, μπορούμε να προσδιορίσουμε συγκριτικά τις εναλλακτικές οικονομικές κοινότητες που έχουν εμφανιστεί τα τελευταία χρόνια και να αναλύσουμε την οργάνωση και την ιδεολογία που τις διαπνέει. Εναλλακτικές οικονομικές κοινότητες θεωρούνται οι ομάδες που χρησιμοποιούν μια διαφορετική, από την εθνική, μονάδα¹⁰ συναλλαγών και που προσπαθούν μέσα από την ανταλλαγή προϊόντων και υπηρεσιών να επαναπροσδιορίσουν τις οικονομικές τους δραστηριότητες και μέσω αυτών και τις κοινωνικές τους σχέσεις. Ο Bill Maurer (2006) υποστηρίζει πως δεν είναι τυχαίο που τα εναλλακτικά νομίσματα και τα τοπικά ανταλλακτικά συστήματα (LETS) έχουν αναδυθεί και έχουν πυροδοτήσει το ενδιαφέρον της ακαδημαϊκής κοινότητας την ίδια ιστορική στιγμή με την ανάδυση της μεγάλης οικονομίας και της πολυπλοκότητας των διεθνών οικονομικών συναλλαγών. Ο Barnes (1972) θεωρεί ότι τα δίκτυα εκλαμβάνονται ως μια κοινωνική συμπεριφορά, η οποία προέρχεται από ποικίλλες κοινωνικές πιέσεις προς τα άτομα μιας κοινωνίας. Ως απόρροια αυτών των πολλαπλών πιέσεων, είναι τα άτομα, εφόσον έχουν την δυνατότητα, να επιλέγουν εναλλακτικές πορείες δράσης. Τα μέλη ενός δικτύου επιδιώκουν την ανάπτυξη κοινωνικών επαφών και την επικοινωνία και καθώς μετά από κάθε συναλλαγή παραμένουν στο δίκτυο, οι μεταξύ τους σχέσεις ενδυναμώνονται καθώς μοιράζονται συναισθήματα, εμπειρίες και ευθύνες με τους άλλους συμμετέχοντες. Οι ελεύθερες αποφάσεις που παίρνουν στις πρώτες συναλλαγές, μετατρέπονται σε δεσμεύσεις με τα άλλα μέλη, καθώς κοινωνικά έρχονται πιο κοντά (Sabaté Muriel, 2009).

Έτσι οι συναλλαγές στο πλαίσιο ενός δικτύου χαρακτηρίζονται από την προσωπική επαφή των συναλλασσόμενων, κάτι που, σε αντίθεση με την ελεύθερη αγορά, δεν περιλαμβάνει αντικείμενα αποξενωμένα από τον δημιουργό ή τον αρχικό κάτοχό τους. Αντίθετα, κάθε συναλλαγή εγκαινιάζει μια νέα σχέση μεταξύ των συμμετεχόντων. Βέβαια, παρόλο που τα αντικείμενα διατηρούν το, κατά τον Mauss (1979), 'χάου'¹¹, το 'πνεύμα' που διατηρούν τα προσωπικά αντικείμενα κατά την ανταλλαγή και τα μέλη ενός δικτύου αναπτύσσουν κοινωνικές σχέσεις, ωστόσο η οικονομία του δώρου δεν γνωρίζει ιδιαίτερη ανάπτυξη σε μια τέτοια σφαίρα ανταλλαγής, καθώς επιδιώκεται η ισότητα και δεν γίνεται δεκτό το περιστασιακά ανώτερο γόητρο του δωρητή.

5.ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ. ΟΠΤΙΚΕΣ ΜΕΛΩΝ ΤΟΥ Δ.Α.Α.Μ.

Το 2009 η οικονομική κρίση έπληξε την ελληνική κοινωνία και οικονομία. Εξ αρχής αποτέλεσε και εξακολουθεί να αποτελεί, ένα φλέγον ζήτημα καθώς σταδιακά οι οικονομικές απολαβές του πληθυσμού άρχισαν να μειώνονται, η ανεργία και η ανασφάλιστη εργασία σταδιακά αυξήθηκαν και το κράτος άρχισε να δανείζεται υπέρογκα

10. Η λέξη μονάδα προτιμήθηκε έναντι της λέξης νόμισμα ή χρήμα, καθώς οι εναλλακτικές μονάδες δεν έχουν την μορφή ή όλες τις λειτουργίες που έχει ένα εθνικό νόμισμα. Επιπλέον, αποτελεί ποινικό αδίκημα να εκδίδει κάποιος (ιδιωτικά ή συλλογικά) ένα νόμισμα, καθώς θεωρείται παραχάραξη.

11. Ο Mauss μιλώντας για ανταλλαγές των Μαορί, χρησιμοποίησε την λέξη 'χάου', η οποία δηλώνει το 'πνεύμα' που διατηρούν τα προσωπικά αντικείμενα κατά την ανταλλαγή. Το 'πνεύμα' θεωρείται κομμάτι του αρχικού ιδιοκτήτη και μεταφέρεται μαζί με το αντικείμενο.

ποσά από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο προκειμένου να ανταπεξέλθει στις οικονομικές του λειτουργίες και υποχρεώσεις. Οι αιτίες, οι επιπτώσεις και οι λύσεις σε αυτή την δυσχερή κατάσταση στην οποία περιήλθε η χώρα τέθηκαν στο επίκεντρο τόσο των καθημερινών συζητήσεων των ανθρώπων, όσο και των μέσων επικοινωνίας. Άρθρα, οικονομικές αναλύσεις, συμβουλές και απόψεις πολιτικών και άλλων επιφανών προσώπων της ελληνικής κοινωνίας πρωταγωνίστησαν και πρωταγωνιστούν στα τηλεοπτικά παράθυρα, στις ραδιοφωνικές εκπομπές και στον τύπο. Από αυτήν διαδικασία μεγάλο μέρος του πληθυσμού παρέμεινε αμέτοχο και ανέπτυξε μια έλλειψη σεβασμού για την ελίτ, εκφράζοντας τη δυσαρέσκεια του για τις νέες συνθήκες διαβίωσης μέσα από άλλους τρόπους (κίνημα αγανακτισμένων στην Ελλάδα, indignados στην Ισπανία) (Narotzky 2012).

Ιδιαίτερη δημοσιότητα μέσα στο κλίμα αυτό πήραν και τα νέο-εμφανιζόμενα δίκτυα ανταλλαγής¹², τα οποία προβλήθηκαν ως ένας τρόπος αντιμετώπισης της κρίσης μέσα από την ανταλλαγή προϊόντων και υπηρεσιών σε τοπικό επίπεδο και προσέλκυσαν πολλούς πολίτες. Όσον αφορά το Δίκτυο Ανταλλαγών και Αλληλεγγύης Μαγνησίας, τα δημοσιεύματα ήταν πολυπληθή και προέρχονταν τόσο από τον εγχώριο, όσο και από τον ξένο τύπο¹³. Το περιεχόμενο των δημοσιευμάτων κυμαινόταν στην ίδια περίπου θεματική, δηλαδή στην ύπαρξη της τοπικής μονάδας, στην ανάπτυξη μιας αγοράς που δεν απαιτεί τη χρήση ευρώ, στη λειτουργία του δικτύου ως 'μια απάντηση στην κρίση μέσα από τις συναλλαγές'. Στη διάρκεια, όμως, της επιτόπιας εθνογραφικής έρευνας¹⁴ που πραγματοποίησα στο δίκτυο αυτό διαπίστωσα ότι τα μέλη είχαν μια έντονη διαφωνία ως προς αυτήν την προβολή του δικτύου στο οποίο συμμετέχουν. Μια εκ των πληροφορητών, αναφερόμενη στην μηντιακή αναπαράσταση του δικτύου, ανέφερε: '...ως μέλος δεν θα ήθελα να προβάλλεται το δίκτυο σαν μια λύση στην κρίση, γιατί μπορεί να ισχύει και αυτό, όμως δεν είναι το μόνο. Σίγουρα το θέμα είναι πολύ σημαντικό, όμως τα μέσα δεν ενδιαφέρονται να το καλύψουν από όλες τις πλευρές'. Μια ακόμα πληροφορήτρια, εκ των ιδρυτικών μελών υποστηρίζει: '...ξεκινήσαμε αυτήν την εναλλακτική κοινωνική οικονομία με κάποιες αρχές, συνειδητοποιημένοι, δηλαδή, να γίνουμε διαφορετικοί και όλα αυτά έγιναν πριν την κρίση. Όταν ήρθε η κρίση, ήρθαν πολλοί άνθρωποι εδώ στο δίκτυο. Όμως ο στόχος μας δεν ήταν αυτός'. Τέλος, ένας ακόμα πληροφορητής, επίσης εκ των ιδρυτικών μελών, αναφέρει: 'Σίγουρα κάποιος το έχουν δει ως ένα τρόπο να καλύψουν κάποιες ανάγκες τους. Για παράδειγμα, όσοι δεν έχουν δουλειά, μπορούν εδώ να προσφέρουν εργασία και να αγοράσουν ρούχα και τρόφιμα. Σκοπός μας όμως ήταν να φτιάξουμε γενικότερα μια κοινωνική δομή, γι' αυτό και θέσαμε στο επίκεντρο την αλληλεγγύη'. Βέβαια είναι και εκείνα τα μέλη που συμμετείχαν στο δίκτυο θέτοντας τον στόχο της κάλυψης των βιοποριστικών τους αναγκών σε προτεραιότητα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τα λόγια μιας ακόμα πληροφορήτριας: '... αυτός ήταν ο αρχικός σκοπός του δικτύου. Να βοηθηθούν άτομα που δεν μπορούν να ανταπεξέλθουν στις υποχρεώσεις τους, να μπορούν να καλύψουν όλα όσα χρειάζεται ένας άνθρωπος για να ζήσει. Ένδυση, υπόδηση, τρόφιμα...' και συνεχίζει σε μια ερώτηση σχετικά με την ενδεχόμενη μελλοντική κατάσταση του δικτύου: 'Από την μια πλευρά ελπίζω πως δεν θα τερματιστεί η λειτουργία του δικτύου, από την άλλη πλευρά, θα ήθελα να σταματήσει όταν πια οι άνθρωποι δεν θα έχουν ανάγκη από τέτοιου είδους δίκτυα'.

Στα πλαίσια ενός αστικού χώρου, λοιπόν, μια ομάδα ανθρώπων αποφάσισε να φτιάξει

12. Στην Ελλάδα υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός ανταλλακτικών δικτύων. Ενδεικτικά, είναι το δίκτυο Φασούλι στην Αττική, το LETS NET στο Ηράκλειο, το Μποτσούνι στην Κέρκυρα, το TEM Φθιώτιδας κ.α.

13. Υπάρχουν άρθρα για το εν λόγω δίκτυο μεταξύ άλλων και στην εφημερίδα 'New York Times', στο 'BBC news', στην εφημερίδα 'the guardian'.

14. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια πτυχιακής εργασίας, για το τμήμα ΙΑΚΑ.

μια δομή και μέσα από αυτή επιχείρησε να επανανοηματοδοτήσει τόσο τις οικονομικές όσο και τις κοινωνικές της πρακτικές. Αποφάσισε να χρησιμοποιήσει μια μονάδα, που δεν έχει αγοραστική αξία στην εθνική οικονομία, σε μια προσπάθεια να προσδώσει νέο περιεχόμενο στην διαδικασία των συναλλαγών αλλά και στην ίδια την έννοια της αξίας. Όσον αφορά το κομμάτι των κοινωνικών σχέσεων, τα μέλη επεδίωξαν να τις διαμορφώσουν εκ νέου, δίνοντας έμφαση στη μεταξύ τους αλληλεγγύη και αλληλοβοήθεια. Τα μέλη μοιράστηκαν βιώματα και εμπειρίες και ανέπτυξαν δεσμούς μέσα από το αίσθημα του ανήκειν στην ίδια ομάδα. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι και μια μορφή δράσης απέναντι στις απρόσωπες σχέσεις που δημιουργεί η καπιταλιστική αγορά, μια στάση προς τις αποφάσεις και τους κανόνες της εξουσίας.

6.Ο ΑΣΤΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ, ΠΕΔΙΟ ΣΥΝΕΧΟΥΣ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΗΣ.

Ο αστικός χώρος αποτελεί ένα πεδίο όπου αναπτύσσονται και εκδηλώνονται κοινωνικές σχέσεις, είτε συγκρουσιακές, είτε συναινετικές. Η παρούσα εργασία θα παρέμενε ημιτελής αν δεν τοποθετούνταν στα χωρικά πλαίσια που της αναλογούν. Το Δ.Α.Α.Μ ως συλλογικότητα δραστηριοποιείται στην πόλη του Βόλου, σε ένα χώρο που ανήκει στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, το οποίο του παραχωρήθηκε με συμφωνητικό χρησιδανείου¹⁵. Ο χώρος αυτός παλαιότερα ανήκε στο δήμο και λειτουργούσε ως μηχανουργείο. Μέσα από το πέρασμα του χρόνου και με την αλλαγή των προσώπων που δρουν σε αυτό το κτήριο, του προσδόθηκαν νέα νοήματα. Το κτήριο που κάποτε αποτελούσε ένα κομμάτι της τοπικής αυτοδιοίκησης, τώρα πια χρησιμοποιείται από μια συλλογικότητα που προσπαθεί να αυτοοργανωθεί και να προσδώσει αξίες και νοήματα στην καθημερινότητά της μέσα από τις ανταλλαγές προϊόντων και υπηρεσιών. Οι πρακτικές της ανταλλαγής, μάλιστα, καθώς γίνονται μόνο με τη χρήση ηλεκτρονικού υπολογιστή, κατασκευάζουν ένα νέο χώρο, ένα νοητό χώρο όπου οι άυλες μονάδες λαμβάνουν ανταλλακτική αξία και όπου οι ανταλλαγές χωρίς την χρήση του 'ευρώ' είναι δυνατές.

Το κτήριο όμως αυτό εντάσσεται και σε ένα γενικότερο πλαίσιο, αυτό του ευρύτερου αστικού περιβάλλοντος. Καθώς ο χώρος είναι ένα πεδίο άσκησης σχέσεων εξουσίας, η ανάλυση του αναδεικνύει τους τρόπους με τους οποίους διασταυρώνονται πολλαπλές σχέσεις μεταξύ δραστών με διαφορετικές ταυτότητες και προέλευση (Γιαννακόπουλος και Γιαννιτσιώτης, 2010). Διάφορες ομάδες ή άτομα διεκδικούν χώρους, επικρατούν σε κάποιους, συνδέονται με αυτούς ή περιθωριοποιούνται από κάποιους άλλους ως ένα αποτέλεσμα των κοινωνικών ζυμώσεων και των σχέσεων που αναπτύσσονται στους διάφορους χώρους μιας πόλης. Η κεντρική εξουσία κατά τον Φουκώ, επιδιώκει να κάνει αισθητή την παρουσία της σε όλες τις πτυχές της κοινωνίας. Προσπαθεί μέσα από τους θεσμούς και τις διάφορες σχέσεις, κοινωνικές, οικονομικές ή πολιτικές να ελέγξει τους πληθυσμούς και να εξαλείψει όσο είναι δυνατό τις διαφωνίες, την διαφορετικότητα. Έτσι, οι διάφορες ομάδες προσπαθούν να δημιουργούν διαφορετικές χωρικότητες από αυτές που ελέγχει η εξουσία (Pile 1997). Και μέσα στα πλαίσια της καταστολής από την πλευρά της εξουσίας, αναπτύσσεται η αντίσταση από διάφορες ομάδες, η οποία εκδηλώνεται με ομαδοποιήσεις και δράσεις που επιτελούνται σε διάφορους χώρους και τους γεμίζουν με νοήματα. Οι Γιαννακόπουλος και Γιαννιτσιώτης (2010), κάνουν την διάκριση ανάμεσα στην εξουσία της κυριαρχίας και στην εξουσία της αντίστασης, και αναφέρουν πως η

15. Το συμφωνητικό χρησιδανείου αποτελεί την παραχώρηση κάποιου χώρου από έναν φορέα ή ιδιώτη προς κάποιον άλλον χωρίς χρηματικό αντίτιμο και με την υπογραφή έγγραφου συμβολαίου. Ο χώρος παραχωρείται προς χρήση για διάστημα που ορίζει ο ιδιοκτήτης.

δεύτερη, μέσα από την δυσαρέσκεια που δημιουργεί η πρώτη, επιχειρεί σε ομαδοποιήσεις και δράσεις και μπορεί ακόμα να πάρει και την μορφή ενός οργανισμού, να συντονίσει ανθρώπους και να επιδιώξει αλλαγές, χωρίς απαραίτητα να έρχεται σε ανοιχτή σύγκρουση με την κυρίαρχη ιδεολογία. Ίσως, λοιπόν, και το Δίκτυο Ανταλλαγών και Αλληλεγγύης Μαγνησίας μέσα από τις πρακτικές που εφαρμόζει να αποτελεί μια τέτοια μορφή αντίστασης.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την κυρία Δέλτσου Ελευθερία, Επίκουρο καθηγήτρια Κοινωνικής Ανθρωπολογίας στο τμήμα Ιστορίας Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας για την αμέριστη βοήθεια που μου προσέφερε τόσο στην συγγραφή αυτής της ανακοίνωσης, όσο και στην εκπόνηση της πτυχιακής μου εργασίας, της οποίας αποτελεί μέρος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Γιαννακόπουλος Γ., Γιαννιτσιώτης Γ. 2010. Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη. Χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, σ. 11-53.
- Γκέφου- Μαδιανού Δ., 2011. Πολιτισμός και εθνογραφία. Από τον εθνογραφικό ρεαλισμό στην πολιτισμική κριτική, Εκδόσεις Πατάκη.
- Mauss M., 1979 (1925). Το δώρο: μορφές και λειτουργίες της ανταλλαγής στις αρχαίες κοινωνίες. Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Maurer B., 2006. «The anthropology of money», *Annual review of anthropology*, 2006, σ.19-27.
- Narotzky S, 2007. Οικονομική ανθρωπολογία. Νέοι προσανατολισμοί. Εκδόσεις Σαββάλας.
- Narotzky S., 2012. «Europe in crisis: grassroots economies and the anthropological turn», σ. 627- 631.
- Parry J., Bloch M., 1989. Money and the morality of exchange , Cambridge University Press
- Sabaté Muriel I., 2009. «Exchange networks an free shops in Berlin: gifts and commodities in ‘alternative’ consumption experiences». *Revista do Centro de Estudios de Antropologia Social*.
- Warwick Rowell. «Frequently asked questions on the LETS system». Available from: <http://www.gdrc.org/icm/lets-faq.html>. [Accessed 27 August 2013].

ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΚΕΝΤΡΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ ΑΘΗΝΑΣ ΚΑΙ ΠΕΙΡΑΙΑ. ΑΝΤΙΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΥΝΑΜΙΚΕΣ.

**Βίβιαν Γλένη¹, Δημήτρης Μπαλαμπανίδης², Νίκος Μπελαβίλας³, Ίρις Πολύζου⁴,
Πολίνα Πρέντου⁵**

¹Δικηγόρος, Msc ΕΜΠ, vivian_gleni@hotmail.com

²Αρχιτέκτων Μηχ, Msc ΕΜΠ, ΥΔ Αστικής Κοινωνικής Γεωγραφίας, Τμήμα Γεωγραφίας,
Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, d.balabanidis@yahoo.com

³Επίκουρος Καθηγητής Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχ. ΕΜΠ, nbelavil@arch.ntua.gr

⁴Κοινωνιολόγος, ΥΔ Αστικής Γεωγραφίας, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχ. ΕΜΠ, Τμήμα
Γεωγραφίας Παν/μιο Poitiers, irispolyz@gmail.com

⁵Αρχιτέκτων Μηχ, Μεταπτυχιακή Ερευνήτρια ΕΜΠ, p.prentou@gmail.com

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στη σημερινή συγκυρία της κρίσης, ένας από τους τομείς που πλήττονται σημαντικά είναι το μικρομεσαίο τοπικό εμπόριο σε πολλές περιφερειακές και κεντρικές γειτονιές των πόλεων. Στον κυρίαρχο δημόσιο λόγο, οι εμπορικές ζώνες των κεντρικών περιοχών της Αθήνας και του Πειραιά παρουσιάζονται ως «κατεστραμμένες ζώνες», όπου κυριαρχεί η εικόνα των κλειστών ισόγειων καταστημάτων. Η απουσία πολύπλευρων αναλύσεων του φαινομένου και τα ιδεολογικά στερεότυπα που αναπαράγονται οδηγούν σε μονοσήμαντες ερμηνείες.

Η παραπάνω ενιαία και απλουστευτική εικόνα «καταστροφής» τίθεται υπό διερεύνηση, μέσα από τη μελέτη και τη συστηματική καταγραφή του φαινομένου των κλειστών καταστημάτων σε κεντρικές περιοχές της Αθήνας και του Πειραιά. Συγκεκριμένα, η μελέτη εστιάζει στις περιοχές των Εξαρχείων, της Κυψέλης και του Μεταξουργείου στην Αθήνα, καθώς επίσης στην κεντρική εμπορική ζώνη του Πειραιά, περιοχές που παρουσιάζονται συχνά με όρους απόλυτης «καταστροφής» της εμπορικής τους δραστηριότητας. Σκοπός της μελέτης δεν είναι η αμφισβήτηση των επιπτώσεων της κρίσης στον τομέα του εμπορίου αλλά, καταρχάς, μία αναλυτική και σύνθετη περιγραφή των τάσεων συρρίκνωσής του, αντίστοιχη της πραγματικότητας. Παράλληλα, επιχειρείται η ανάδειξη κρίσιμων διαφοροποιήσεων ανάλογα με το είδος της εμπορικής δραστηριότητας, τη γεωγραφία και την ένταση του φαινομένου. Τέλος, η μελέτη εστιάζει στον εντοπισμό, και στην προσπάθεια ερμηνείας, ειδικών χαρακτηριστικών αντοχής του εμπορίου, παρά τη συγκυρία της κρίσης.

Λέξεις κλειδιά: κρίση, εμπορική δραστηριότητα, κλειστά καταστήματα, κέντρο Αθήνας, κέντρο Πειραιά

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Από το ξέσπασμα της κρίσης μέχρι σήμερα, παρακολουθούμε μέσα από μελέτες των εμπορικών φορέων, ανακοινώσεις της Στατιστικής Αρχής και δημοσιεύματα στον Τύπο μία αυξανόμενη ύφεση της εμπορικής δραστηριότητας στην Αθήνα και στον Πειραιά, με βασικά χαρακτηριστικά τη βαθμιαία αύξηση των κλειστών καταστημάτων και τη διαρκή πτώση του κύκλου εργασιών τους.

Πρόσφατη μελέτη του Ινστιτούτου Εμπορίου και Υπηρεσιών (INEMY-ΕΣΣΕ, 2012), για τα «λουκέτα» στο εμπορικό κέντρο της Αθήνας, καταγράφει ως κλειστές το 31% των επιχειρήσεων κεντρικών εμπορικών οδών το 2012 έναντι 18% το 2010. Πλήττονται περισσότερο οι κεντρικοί εμπορικοί άξονες, όπως οι οδοί Σταδίου, Εμμανουήλ Μπενάκη, Πανεπιστημίου και Ακαδημίας, αλλά και λιγότερο εμπορικές οδοί, όπως οι Χαριλάου Τρικούπη και Σόλωνος, με ποσοστά κλειστών καταστημάτων από 22% έως 42% το 2012 έναντι 15% έως 25% το 2010. Για τα καταστήματα που παραμένουν ανοικτά, η ΕΛ.ΣΤΑΤ. (ΕΛ.ΣΤΑΤ., 2013) αναφέρει πτώση του δείκτη κύκλου εργασιών κατά 14,4% το 2013 σε σύγκριση με τον αντίστοιχο δείκτη το 2012. Όσο για τον Πειραιά, σύμφωνα με ετήσιες μελέτες του Εμπορικού Συλλόγου (ΕΣΠ, 2007-2011), τα κλειστά καταστήματα ανέρχονται σε 440 το 2011 έναντι 104 το 2009, ενώ ο κύκλος εργασιών σημειώνει μείωση πάνω από 40% στις εκπρωτικές περιόδους του 2011 έναντι 20% έως 40% το 2009.

Στις ίδιες μελέτες (ΕΣΠ, 2007-2011) διερευνώνται επίσης τα αίτια της πτώσης του κύκλου εργασιών των εμπορικών καταστημάτων, με βάση εκτιμήσεις των ίδιων των καταστηματαρχών. Ως σοβαρότερο αίτιο εκτιμάται η επιθετική εξάπλωση των μεγάλων εμπορικών κέντρων στο Λεκανοπέδιο, καθώς επίσης η διάδοση του παραεμπορίου. Είναι χαρακτηριστικό πως το 2009 εισάγεται για πρώτη φορά και αναδεικνύεται ως αίτιο η οικονομική κρίση, κυρίως λόγω της μειωμένης ρευστότητας για τους καταναλωτές και τις επιχειρήσεις, σε συνδυασμό με τα αυστηρότερα κριτήρια δανεισμού από τις τράπεζες. Στη συνέχεια, σε μικρότερο ποσοστό, αναφέρονται η έλλειψη χώρων στάθμευσης, τα συγκοινωνιακά και κυκλοφοριακά προβλήματα, το ζήτημα της καθαριότητας και άλλα δημοτικά θέματα, και η κακή σχέση μεταξύ της αγοράς και του εμπορικού λιμανιού.

Την παραπάνω εικόνα επιβεβαιώνουν και δημοσιεύματα στον Τύπο, πολλές φορές πλειοδοτώντας σε αριθμούς, με αποτέλεσμα να παρουσιάζουν τα εμπορικά κέντρα των δύο πόλεων ως «κατεστραμμένες ζώνες». Όσο για τα αίτια των φαινομένων, τονίζονται ζητήματα όπως η αύξηση της παραβατικότητας και της ανασφάλειας, η παρουσία των μεταναστών πλανόδιων εμπόρων ακόμη και οι διαδηλώσεις, με τρόπο αποπροσανατολιστικό ως προς μία πιο πραγματική και σύνθετη ερμηνεία.

Τα παραπάνω στοιχεία και οι εκτιμήσεις για την ύφεση της εμπορικής δραστηριότητας στην Αθήνα και στον Πειραιά παρουσιάζουν δύο βασικά μειονεκτήματα. Πρώτον, αφορούν μόνο το εμπορικό κέντρο της Αθήνας ή έναν μέσο όρο για το σύνολο του Πειραιά, προσφέροντας μεν μία ενδεικτική εικόνα, παραγνωρίζοντας δε τυχόν ιδιαιτερότητες και διαφοροποιήσεις ανάμεσα σε διαφορετικές γειτονίες των πόλεων. Ως αποτέλεσμα, δίνεται η εντύπωση μίας ενιαίας και απόλυτης «εμπορικής καταστροφής». Δεύτερον, ελλείπει πολύπλευρων και βαθύτερων ερευνών, προσφέρουν γόνιμο έδαφος για την αναπαραγωγή ιδεολογικών στερεοτύπων τα οποία οδηγούν σε μονοσήμαντες ερμηνείες.

Στην παρούσα εισήγηση, η μονοσήμαντη και απλουστευτική εικόνα «εμπορικής καταστροφής» τίθεται υπό διερεύνηση, μέσα από τη μελέτη και τη συστηματική καταγραφή του φαινομένου των κλειστών καταστημάτων σε διάφορες κεντρικές περιοχές της Αθήνας και του Πειραιά. Σκοπός της μελέτης δεν είναι η αμφισβήτηση των επιπτώσεων της κρίσης στον τομέα του εμπορίου αλλά, καταρχάς, μία αναλυτική και σύνθετη περιγραφή των τάσεων συρρίκνωσής του, αντίστοιχη της πραγματικότητας. Συγκεκριμένα, επιχειρείται η ανάδειξη κρίσιμων διαφοροποιήσεων ανάλογα με το είδος της εμπορικής δραστηριότητας, τη γεωγραφία και την ένταση του φαινομένου. Τέλος, η μελέτη εστιάζει στον εντοπισμό, και στην προσπάθεια ερμηνείας, ειδικών χαρακτηριστικών αντοχής του εμπορίου, παρά τη συγκυρία της κρίσης.

2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Η μελέτη των παραπάνω τάσεων και δυναμικών της εμπορικής δραστηριότητας διενεργείται σε τέσσερις κεντρικές περιοχές της Αθήνας και του Πειραιά. Πρόκειται για τις περιοχές της Κυψέλης, του Μεταξουργείου, των Εξαρχείων, καθώς και για το εμπορικό κέντρο Πειραιά. Η επιλογή αυτή βασίζεται στην εξοικείωση και εμπειρία των συγγραφέων για τις εν λόγω περιοχές, στο πλαίσιο ερευνητικών και μεταπτυχιακών εργασιών τους. Επιπλέον, η επιλογή αυτή επιτρέπει την εις βάθος διερεύνηση της κρίσης του εμπορίου, καθώς και της συσχέτισής της με τα χωρο-κοινωνικά χαρακτηριστικά των τεσσάρων περιοχών. Η Κυψέλη, το Μεταξουργείο και τα Εξάρχεια είναι κεντρικές συνοικίες με μεικτές χρήσεις κατοικίας και εμπορίου και παρουσιάζουν ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά. Διαφοροποιούνται όμως σημαντικά, τόσο λόγω του χαρακτήρα του εμπορίου, άλλοτε τοπικού και άλλοτε υπερτοπικού, όσο και λόγω συγκεκριμένων εμπορικών συγκεντρώσεων. Το κέντρο του Πειραιά υπερβαίνει την κλίμακα της γειτονιάς και δείχνει πώς η παραδοσιακή αγορά αντέχει, άλλες εδραιωμένες εμπορικές «πιάτσες» μεταλλάσσονται αλλά και ένας σημαντικός αριθμός καταστημάτων κλείνει.

Παρόλο που η καταγραφή δεν καλύπτει το σύνολο των περιοχών, δίνει μία ενδεικτική εικόνα των τοπικών τάσεων και εμπορικών ιδιαιτεροτήτων, συσχετίζοντας την με τα χαρακτηριστικά κάθε περιοχής. Έτσι, δίνεται σημασία σε επιμέρους ιδιαιτερότητες, όπως η παρουσία καταστημάτων μεταναστών, καταστημάτων εξειδικευμένου εμπορίου ή η εμφάνιση νέων εμπορικών δραστηριοτήτων.

Η μεθοδολογία της έρευνας περιλαμβάνει επιτόπια καταγραφή των ανοιχτών και κλειστών εμπορικών καταστημάτων, του είδους και της γεωγραφίας τους σε τρεις χαρακτηριστικούς εμπορικούς δρόμους κάθε περιοχής. Πρόκειται για τις οδούς Δροσοπούλου, Αγίας Ζώνης και Κύπρου στην Κυψέλη, Μεγάλου Αλεξάνδρου, Αγησιλάου και Κολοκυνθούς στο Μεταξουργείο, Στουρνάρη, Ερεσού και Εμμ. Μπενάκη στα Εξάρχεια και, τέλος, τις οδούς Σωτήρος, Πραξιτέλους και Τσαμαδού στο κέντρο του Πειραιά. Για τις ανάγκες της στατιστικής και χαρτογραφικής επεξεργασίας των καταγραφών, το σύνολο των εμπορικών δραστηριοτήτων ομαδοποιήθηκε σε οκτώ επιμέρους κατηγορίες.¹

¹ Ένδυση-υπόδηση-είδη σπιτιού λιανική, Ένδυση-υπόδηση-είδη σπιτιού χονδρική, Είδη διατροφής, Εστίαση-αναψυχή-πολιτισμός (καφέ-μπαρ, μεζεδοπωλείο, εστιατόριο, πολιτιστικοί χώροι και σύλλογοι), Υπηρεσίες-γραφεία-βιβλιοπωλεία (λογιστικό, μεσιτικό, τεχνικό, αρχιτεκτονικό και γραφιστικό γραφείο, φωτογραφείο, συστήματα πληροφορικής, γραφείο

3. ΚΥΨΕΛΗ

Η Κυψέλη είναι μία ιστορική γειτονιά, κοντά στο κέντρο της πόλης και με καλή συγκοινωνιακή σύνδεση, ιδιαιτέρως πυκνοκατοικημένη, κοινωνικά μεικτή για δεκαετίες και εθνοτικά πολυσυλλεκτική πιο πρόσφατα. Η καταγραφή των κλειστών καταστημάτων και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους αφορά τρεις βασικούς εμπορικούς δρόμους: την οδό Δροσοπούλου, παράλληλη στη λεωφόρο Πατησίων, την οδό Αγίας Ζώνης, στην καρδιά της γειτονιάς και πεζοδρομημένη στο μεγαλύτερο μέρος της, και την οδό Κύπρου, που τέμνει τις δύο προηγούμενες, από τη λεωφόρο Πατησίων μέχρι την κεντρική πλατεία Κυψέλης.

Στους παραπάνω εμπορικούς δρόμους, οι κάτοικοι της περιοχής εξυπηρετούνται από 251 ανοικτά καταστήματα, που προσφέρουν μεγάλη ποικιλία προϊόντων και υπηρεσιών. Κυριαρχούν τα καταστήματα με είδη διατροφής, το λιανικό εμπόριο ειδών ένδυσης, υπόδησης και σπιτιού και τα συνεργεία, ενώ ακολουθούν, σε σημαντικούς αριθμούς, υπηρεσίες ομορφιάς, εστίασης και αναψυχής και άλλες υπηρεσίες, όπως γραφεία, τηλεφωνικά κέντρα και ανταλλακτήρια συναλλάγματος. Πρόκειται, δηλαδή, για καταστήματα και υπηρεσίες «τοπικού χαρακτήρα», που εξυπηρετούν τις καθημερινές ανάγκες των κατοίκων, ενώ γεωγραφικά κατανέμονται ανάλογα με την εμπορική σημασία του εκάστοτε δρόμου.

Τα κλειστά καταστήματα ανέρχονται σε 161, δηλαδή στο 40% του συνόλου, αγγίζοντας τα μεγαλύτερα ποσοστά «λουκέτων» που έχουν καταγραφεί για το εμπορικό κέντρο της Αθήνας. Οι διάφορες κατηγορίες καταστημάτων πλήττονται εξίσου, ενώ γεωγραφικά τα «λουκέτα» είναι λιγότερα στον κεντρικό πεζόδρομο της Αγίας Ζώνης και στο βασικό εμπορικό άξονα της Δροσοπούλου από εκείνα στην δευτερεύουσα εμπορικής σημασίας οδό Κύπρου.

Κρίσιμο στοιχείο για την εμπορική δραστηριότητα στην Κυψέλη αποτελεί η συμβολή των μεταναστών, η οποία κυμαίνεται από 10% στην Αγίας Ζώνης μέχρι 25% στη Δροσοπούλου. Οι μετανάστες καταστηματάρχες επενδύουν κυρίως σε μίνι μάρκετ, κομμωτήρια, καταστήματα ρούχων, καφέ, τηλεφωνικά κέντρα και ανταλλακτήρια συναλλάγματος, καταστήματα τα οποία απευθύνονται τις περισσότερες φορές σε μεικτή πελατεία. Μεταξύ των κλειστών καταστημάτων «ντόπιων» και μεταναστών πλήττονται όλα εξίσου, σε ποσοστό που κυμαίνεται από 25% έως 35%, ανάλογα με το δρόμο στον οποίο βρίσκονται.

4. ΜΕΤΑΞΟΥΡΓΕΙΟ

τελετών, μεταφορές-μετακομίσεις, σχολή οδηγών, κτηνιατρείο, ΟΠΑΠ, διαχείριση οικοδομών, χαρτικά και βιβλιοπωλείο), Υπηρεσίες ομορφιάς (κομμωτήριο, ινστιτούτο ομορφιάς, φαρμακείο, ορθοπαιδικά είδη, οπτικά, καλλυντικά, οίκοι ανοχής), Τηλεφωνικές-συναλλαγματικές υπηρεσίες, Οικοδομικά είδη-συνεργεία-επισκευές-επιδιορθώσεις (υδραυλικά, ηλεκτρολογικά, οικοδομικές εργασίες, ανακαινίσεις, κουφώματα, χρώματα, συνεργείο αυτοκινήτων, parking, φανοβαφές, επισκευές ποδηλάτων, κλειδαράς, ξυλουργείο, αποθήκες, ψυκτικός, απολυμάνσεις χώρων, δομικά μηχανήματα, ανταλλακτικά-εργαλεία, καθαριστήριο ρούχων, τσαγκάρης, ραφείο).

Το Μεταξουργείο βρίσκεται στο δυτικό κέντρο πόλης, σε γειτνίαση με την πλατεία Ομόνοιας και την οδό Πειραιώς. Ο παραδοσιακός βιοτεχνικός χαρακτήρας της περιοχής, διαφοροποιεί σημαντικά τις χρήσεις εμπορίου και υπηρεσιών, σε σχέση με την Κυψέλη και τα Εξάρχεια. Συνοπτικά, οι τρεις κύριες κατηγορίες εμπορικών δραστηριοτήτων που καταγράφονται στην περιοχή είναι οι εξής: ένδυση-υπόδηση χονδρικής πώλησης, υπηρεσίες εστίασης και αναψυχής, οικοδομικά είδη και συνεργεία.

Η καταγραφή των επιχειρήσεων επικεντρώθηκε στην οδό Μεγάλου Αλεξάνδρου, η οποία διασχίζει κάθετα το Μεταξουργείο και καταλήγει στην πλατεία Καραϊσκάκη, στην οδό Αγησιλάου, η οποία είναι παράλληλη της οδού Πειραιώς και καταλήγει στην ευρύτερη περιοχή της Ομόνοιας και στην οδό Κολοκυνθούς, η οποία τέμνει κάθετα τις δύο προηγούμενες. Στους παραπάνω δρόμους καταγράφηκαν 183 ανοιχτές και 54 κλειστές εμπορικές επιχειρήσεις και υπηρεσίες. Ενώ η οδός Μεγάλου Αλεξάνδρου συγκεντρώνει εμπόριο τοπικού χαρακτήρα, κυρίως καταστήματα ειδών διατροφής και υπηρεσίες, η οδός Αγησιλάου παρουσιάζει έντονη εμπορική ομοιογένεια, κυρίως με καταστήματα ένδυσης χονδρικής πώλησης. Σε σύνολο 59 ανοιχτών καταστημάτων της οδού, 41 ανήκουν στην τελευταία κατηγορία.

Συνολικά, το ποσοστό των κλειστών καταστημάτων είναι χαμηλότερο από τον μέσο όρο που καταγράφεται στο κέντρο της Αθήνας (INEMY-ΕΣΕΕ, 2012) και υπολογίζεται σε 23%. Ειδικότερα, το μεγαλύτερο ποσοστό κλειστών καταστημάτων καταγράφεται στην οδό Μεγάλου Αλεξάνδρου, η οποία συγκεντρώνει εμπόριο τοπικού χαρακτήρα, ενώ το μικρότερο ποσοστό στην οδό Αγησιλάου, η οποία συγκεντρώνει τον κύριο όγκο του χονδρικού εμπορίου. Προκύπτει, λοιπόν, πως το χονδρικό εμπόριο παρουσιάζει μεγαλύτερη «ανθεκτικότητα», παρόλο που πρόκειται για μία «νέα» εμπορική δραστηριότητα, η οποία εμφανίζεται μετά το 2000 στην περιοχή. Ακόμα, προκύπτει πως το εμπόριο και οι υπηρεσίες τοπικού χαρακτήρα εμφανίζονται σημαντικά πιο περιορισμένες: μόνο 16 καταστήματα ειδών διατροφής στο Μεταξουργείο, έναντι 80 στην περίπτωση της Κυψέλης.

Η συμβολή των μεταναστών είναι και εδώ καθοριστική, αν και διαφοροποιείται γεωγραφικά: ενώ στην οδό Μεγάλου Αλεξάνδρου καταγράφονται μόνο 6 καταστήματα μεταναστών σε σύνολο 79, κυρίως καταστήματα εστίασης και τηλεφωνικά κέντρα, στην οδό Κολοκυνθούς τα καταστήματα μεταναστών είναι σχεδόν τα μισά και στην οδό Αγησιλάου υπερτερούν σημαντικά. Και στους δύο αυτούς δρόμους, οι Κινέζοι καταστηματάρχες επενδύουν κυρίως στην χονδρική πώληση, συμπαρασύροντας μετά το 2009 άλλες 40 ίδιες επιχειρήσεις Ελλήνων καταστηματάρχων.

5. ΕΞΑΡΧΕΙΑ

Στην περιοχή των Εξαρχείων, γειτονιά κατοικίας του κέντρου της Αθήνας, ιδιαίτερη σημασία έχει η ύπαρξη δύο σημαντικών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων εντός των ορίων της, του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου και του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου. Η έντονη παρουσία μελών της ακαδημαϊκής κοινότητας, διανοουμένων και καλλιτεχνών έχει οδηγήσει στη δημιουργία και ανάπτυξη μίας αγοράς ειδικού εμπορίου (βιβλίο, εκδόσεις, μουσική, είδη σχεδίου, είδη υπολογιστών) υπερτοπικού χαρακτήρα.

Σύμφωνα με καταγραφές της Σχολής Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ, στην περιοχή εντοπίζονται, για το 2012, 453 κλειστά ισόγεια καταστήματα, 86 κενά κτίρια, κυρίως μονώροφα και

διώροφα, και 21 κενά οικόπεδα. Τα κλειστά ή ερειπωμένα κτίρια, στην πλειοψηφία τους νεοκλασσικές κατοικίες, είναι σημάδια προηγούμενης κρίσης και άλλων αιτιών, και δε σχετίζονται άμεσα με τη σημερινή κρίση. Η επικαιροποίηση της καταγραφής, για το 2013, εντοπίζει 467 κλειστά καταστήματα, κυρίως στους εμπορικούς δρόμους Χαριλάου Τρικούπη και Ζωοδόχου Πηγής και στις κάθετες τους, Ερεσού και Μεθώνης.

Στην παρούσα μελέτη, επιλέγονται τρεις χαρακτηριστικοί εμπορικοί δρόμοι (οδοί Στουρνάρη, Εμμ. Μπενάκη και Ερεσού), που συγκεντρώνουν σημαντικό μέρος του ειδικού εμπορίου της περιοχής, το είδος του οποίου διαφοροποιείται και ανά δρόμο. Συγκεκριμένα, στην οδό Στουρνάρη συγκεντρώνονται καταστήματα εμπορίου κυρίως ηλεκτρονικών ειδών και ειδών υπολογιστών καθώς και καταστήματα σχετικά με το βιβλίο και τις εκτυπώσεις. Ειδικά στο τμήμα της προς την πλατεία Εξαρχείων, συγκεντρώνονται και καταστήματα εστίασης-αναψυχής. Στην οδό Εμμ. Μπενάκη συγκεντρώνεται σημαντικός αριθμός καταστημάτων εστίασης-αναψυχής αλλά και υπηρεσιών (επισκευών) και εμπορίου τοπικού χαρακτήρα. Επίσης εντοπίζονται καταστήματα σχετικά με το ειδικό εμπόριο (βιβλίο, μουσική). Τέλος, η οδός Ερεσού αποτελεί χαρακτηριστικό δρόμο με καταστήματα σχετικά με το βιβλίο και τις εκτυπώσεις.

Από την καταγραφή των κλειστών καταστημάτων στους τρεις παραπάνω δρόμους, προκύπτει ότι τα καταστήματα υπερτοπικού και ειδικού εμπορίου (βιβλίο, εκδόσεις, μουσική, είδη σχεδίου), που αποτελούν χαρακτηριστικό της περιοχής, συρρικνώνονται αλλά εξακολουθούν να έχουν σημαντική παρουσία. Στο σύνολο των 64 καταστημάτων της οδού Στουρνάρη, είναι κλειστά τα 20 (ποσοστό 31%). Πρόκειται κυρίως για καταστήματα ηλεκτρονικών ειδών και ειδών υπολογιστών. Στο σύνολο των 77 καταστημάτων της οδού Εμμ. Μπενάκη, είναι κλειστά τα 28 (ποσοστό 36%). Πρόκειται κυρίως για καταστήματα αναψυχής, ενώ σε σημαντικό αριθμό κλειστών καταστημάτων δεν είναι εμφανής η προηγούμενη χρήση τους. Στην οδό Ερεσού, από τα 26 καταστήματα είναι κλειστά τα 16 (ποσοστό 62%). Στην πλειοψηφία των κλειστών καταστημάτων δεν είναι εμφανής η προηγούμενη χρήση τους, ωστόσο λόγω του χαρακτήρα της οδού, φαίνεται να ήταν καταστήματα βιβλίου και εκτυπώσεων.

6. ΚΕΝΤΡΙΚΟΣ ΠΕΙΡΑΙΑΣ

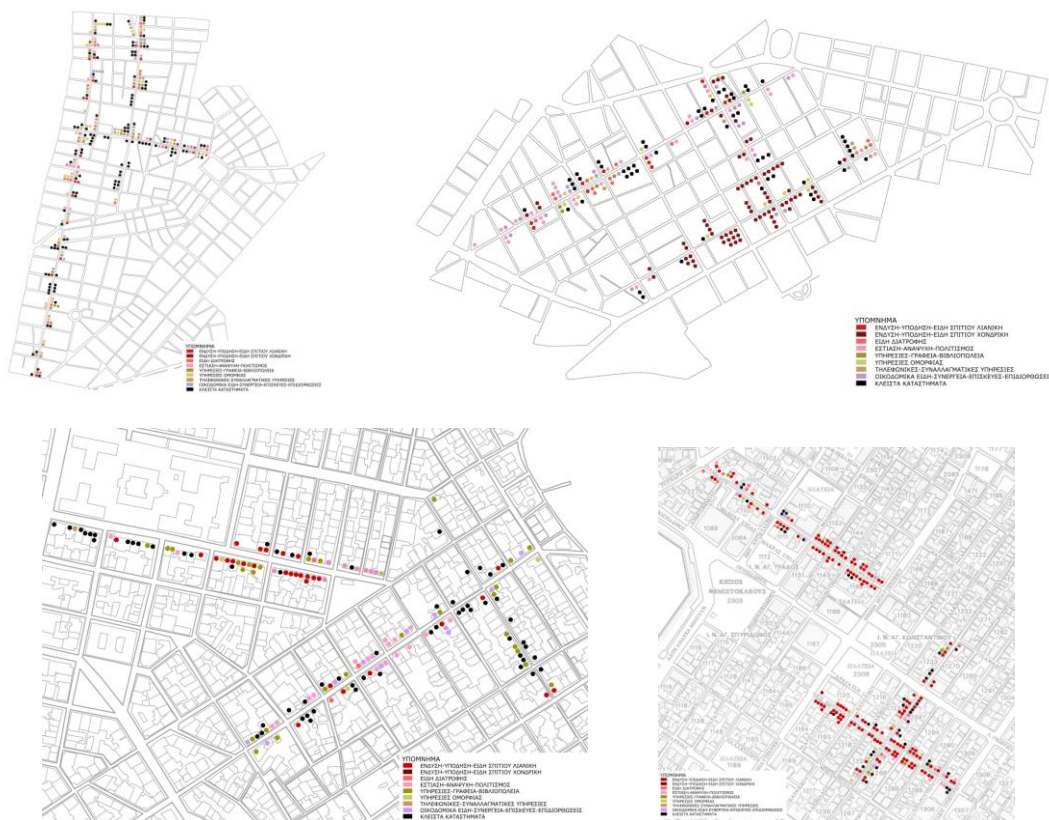
Στην πόλη του Πειραιά, μια πόλη-λιμάνι, το εμπόριο με υπερτοπικό χαρακτήρα συγκεντρώνεται εντός του ιστορικού της κέντρου. Η «παραδοσιακή» αγορά (παραδοσιακά προϊόντα, καφεκοπτεία, κρεαταγορά, ψαραγορά, βότανα κ.ά.) εξακολουθεί να βρίσκεται στην περιοχή του επιβατικού λιμένα και σε γειτνίαση με τον σταθμό του ΗΣΑΠ, ενώ το «σύγχρονο» εμπόριο τοπικού χαρακτήρα (κυρίως ένδυση και υπόδηση) εντοπίζεται στην ευρύτερη περιοχή γύρω από το Δημοτικό Θέατρο και την πλατεία Κοραή.

Σύμφωνα με τον Εμπορικό Σύλλογο Πειραιά, για το 2012, εντοπίζονται 315 κλειστά καταστήματα στο κέντρο της πόλης. Στην παρούσα μελέτη, η καταγραφή των ανοιχτών και κλειστών καταστημάτων και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους εξειδικεύεται σε τρεις κεντρικούς εμπορικούς δρόμους: την οδό Τσαμαδού, χαρακτηριστικό δρόμο της «παραδοσιακής» εμπορικής αγοράς, την οδό Σωτήρος, κεντρικό εμπορικό πεζόδρομο της πόλης, και την οδό Πραξιτέλους, χαρακτηριστικό δείγμα της εικόνας των εμπορικών

δρόμων που τέμνουν την οδό Σωτήρος και αποτελούν μαζί με την τελευταία κέντρο της «σύγχρονης» αγοράς της πόλης.

Στους παραπάνω εμπορικούς δρόμους, καταγράφονται 206 ανοικτά καταστήματα σε σύνολο 246, δηλαδή το 83,7% του συνόλου, τα οποία παρουσιάζουν ποικιλία σε προϊόντα και υπηρεσίες. Κυριαρχούν τα καταστήματα λιανικού εμπορίου και κυρίως ειδών ένδυσης, αξεσουάρ και ειδών σπιτιού, ενώ ακολουθούν, σε σημαντικούς αριθμούς, τα καταστήματα εστίασης, οι υπηρεσίες ομορφιάς και τα καταστήματα ειδών διατροφής. Όλα τα παραπάνω αφορούν καταστήματα και υπηρεσίες υπερτοπικού χαρακτήρα, που κατανέμονται γεωγραφικά ανάλογα με την εμπορική σημασία του εκάστοτε δρόμου. Στην οδό Σωτήρος, κυριαρχεί το λιανικό εμπόριο (κυρίως ένδυσης), ενώ παρατηρείται ότι πληθαίνουν τα καταστήματα εστίασης-αναψυχής, γεγονός που μεταβάλλει σταδιακά τον παραδοσιακό της χαρακτήρα. Στην οδό Τσαμαδού, κυριαρχούν τα καταστήματα ειδών ένδυσης, αξεσουάρ και ειδών σπιτιού, ενώ στο τμήμα της οδού που βρίσκεται κοντά στον ΗΣΑΠ, εμφανίζονται καταστήματα με παραδοσιακά προϊόντα. Τέλος, στην οδό Πραξιτέλους, κυριαρχεί το λιανικό εμπόριο, αλλά και οι υπηρεσίες ομορφιάς.

Στους παραπάνω τρεις δρόμους, τα κλειστά καταστήματα ανέρχονται σε 40, δηλαδή σε ποσοστό 16,3% του συνόλου., πολύ χαμηλότερο από τα ποσοστά «λουκέτων» στις κεντρικές περιοχές της Αθήνας. Παρατηρείται ότι οι διάφορες κατηγορίες καταστημάτων πλήττονται εξίσου, ενώ γεωγραφικά τα «λουκέτα» είναι λιγότερα στην οδό Σωτήρος σε ποσοστό 11,4%, έπεται η οδός Τσαμαδού με ποσοστό 12%, και με συγκριτικά υψηλότερο ποσοστό κλειστών καταστημάτων, 28,8%, ακολουθεί η οδός Πραξιτέλους.

Σχήμα 1-4. Χαρτογραφικές απεικονίσεις των κλειστών καταστημάτων σε Κυψέλη, Μεταξουργείο, Εξάρχεια και Πειραιά

7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Συνοψίζοντας τις παραπάνω παρατηρήσεις για τις τέσσερις μελέτες περίπτωσης, προκύπτει πως οι επιπτώσεις της κρίσης στην εμπορική δραστηριότητα στην Αθήνα και στον Πειραιά δεν είναι δυνατόν να περιγραφούν μέσα από μία ενιαία και αδιαφοροποιητή εικόνα «εμπορικής καταστροφής». Ο αριθμός των «λουκέτων», αδιαμφισβήτητα μεγάλος και ανησυχητικός, παρουσιάζει διακυμάνσεις μεταξύ διαφορετικών κεντρικών περιοχών, ακόμη και μεταξύ διαφορετικών εμπορικών δρόμων. Παράλληλα, διαφέρουν τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά των καταστημάτων που κλείνουν, όσων καταφέρνουν να παραμείνουν ανοικτά και όσων νέων ανοίγουν, ανάλογα με το είδος της εμπορικής τους δραστηριότητας και τη θέση τους. Τέλος, ιδιαίτερο ρόλο για τα φαινόμενα ύφεσης ή αντοχής των καταστημάτων φαίνεται να διαδραματίζουν τα ιδιαίτερα χωρο-κοινωνικά χαρακτηριστικά της κάθε περιοχής αλλά και τοπικά εδραιωμένες ή νέες εμπορικές «πιάτσες».

Συγκεκριμένα, στην Κυψέλη παραμένουν ανοικτά καταστήματα που προσφέρουν πλήθος προϊόντων και υπηρεσιών, ανταποκρινόμενα κυρίως στις απαραίτητες καθημερινές ανάγκες ενός μεγάλου αριθμού κατοίκων. Στο Μεταξουργείο, εμφανίζει εντυπωσιακή ανθεκτικότητα μία νέα αγορά χονδρικού εμπορίου ενδυμάτων, υπερτοπικού χαρακτήρα, χάρη στον παραδοσιακό βιοτεχνικό χαρακτήρα της περιοχής και τους κατάλληλους διαθέσιμους αποθηκευτικούς χώρους. Η συμβολή των μεταναστών καταστηματαρχών αποδεικνύεται καθοριστική, στην Κυψέλη γενικώς και στο Μεταξουργείο ειδικότερα, με το χονδρεμπόριο κυρίως των Κινέζων μεταναστών να συμπαρασύρει στη δυναμική του ακόμη και Έλληνες καταστηματάρχες. Στα Εξάρχεια, οι εδραιωμένες «πιάτσες» ειδικού εμπορίου (βιβλίου, μουσικής, υπολογιστών κ.ά) συρρικνώνονται, χωρίς ωστόσο να χάνουν την πρωτοκαθεδρία τους. Και, τέλος, στον Πειραιά, με χαμηλό ποσοστό «λουκέτων», το «παραδοσιακό» φθινό εμπόριο αντέχει, ενώ η εμπορική δραστηριότητα μεταβάλλεται, με σχετική υποχώρηση του λιανικού εμπορίου (ένδυσης) και παράλληλα εξάπλωση των καταστημάτων εστίασης και αναψυχής.

Τέλος, προκύπτει ότι η εστιασμένη έρευνα σε συγκεκριμένες γειτονιές και συγκεκριμένους εμπορικούς δρόμους αναδεικνύει κρίσιμες διαφοροποιήσεις και ιδιαιτερότητες, που δεν αποκαλύπτονται σε άλλες έρευνες για το εμπορικό κέντρο της Αθήνας ή για το σύνολο του Πειραιά. Η κατανόηση της συνθετότητας και της ποικιλομορφίας των φαινομένων της ύφεσης προσφέρουν τη δυνατότητα για αποδαιμονοποιημένες ερμηνείες και, κυρίως, για τη διατύπωση σύνθετων λύσεων σε ένα σύνθετο και πολυσήμαντο πρόβλημα.

8. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- INEMY-ΕΣΕΕ (Ινστιτούτο Εμπορίου και Υπηρεσιών - Εθνική Συνομοσπονδία Ελληνικού Εμπορίου), 2012 (20 Σεπτεμβρίου). *Απογραφή του εμπορικού κέντρου της Αθήνας και καταγραφή των λουκέτων στο πλαίσιο της ΓΕΩΒΑΣΗΣ*, Αθήνα.
- ΕΛΣΤΑΤ (Ελληνική Στατιστική Αρχή), 2013 (30 Σεπτεμβρίου). *Δείκτης Κύκλου Εργασιών στο λιανικό εμπόριο: Ιούλιος 2013*, Πειραιάς.
- ΕΣΠ (Εμπορικός Σύλλογος Πειραιά), 2007-2011. *Ετήσιες έρευνες Εμπορικού Συλλόγου Πειραιά*, Πειραιάς.

ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΕΝ ΚΑΙΡΩ ΕΡΕΙΠΙΩΝ

Δημήτρης Γροζόπουλος

Αρχιτέκτων, dimgroz@yahoo.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Λαμβάνοντας ως αφετηρία το ολοένα και αυξανόμενο ενδιαφέρον που εκφράζεται διεθνώς για τις χώρες που πλήττει η οικονομική κρίση, θα μπορούσε κανείς να επανεξετάσει έννοιες όπως η αστική υποβάθμιση και το ερείπιο, μεταθέτοντας το σύνολο της προβληματικής στη διαμόρφωση μιας νέας χωρικής συνθήκης και στο ρόλο της αρχιτεκτονικής εντός αυτής. Εστιάζοντας στη δομή και τα κελύφη της σύγχρονης ελληνικής πόλης, παρατηρείται έπειτα από ιστορικές μεταβολές, όπως αποβιομηχάνιση, αστικοποίηση και συνεχείς πολιτικοοικονομικές εξελίξεις, η μετάβαση προς ένα άλλο χωρικό μοντέλο. Οι πολιτικές λιτότητας των τελευταίων ετών λειτούργησαν καταλυτικά ως προς την επιδείνωση μιας σειράς φαινομένων, αποσταθεροποιώντας την ήδη προβληματική κατάσταση της πόλης. Το νέο αστικό τοπίο σκιαγραφείται πλέον από αλόγιστα εξαπλωμένους ιστούς, ένα τεράστιο κτιριακό απόθεμα σε αχρησία και μια νέα συνθήκη «έντασης» στα αστικά κέντρα. Ο σύγχρονος χάρτης της πόλης «σε κρίση» συντίθεται από τα σύγχρονα ερείπια, άδεια καταστήματα και διαμερίσματα ή άλλα βιαίως ερειπωμένα κτίρια, λείψανα χαμένων συμβόλων και ανεκπλήρωτων υποσχέσεων μιας κοινωνικής ουτοπίας. Ένα συνονθύλευμα μελαγχολίας, νοσταλγίας για την ευδαιμονία του παρελθόντος, και «πένθους» για την απώλεια των κοινωνικών αξιών. Την ίδια στιγμή, έννοιες όπως η αστεοκτονία και η παρακμή του αστικού υποβάθρου, αλλά και των δομών του κράτους, στοιχειοθετούν ένα διαφορετικό λεξιλόγιο ανάγνωσης και ερμηνείας του χώρου της πόλης. Αυτή η νέα χωρική συνθήκη γεννά καινούρια πεδία μελέτης, χωρικών αλλά και εννοιολογικών αναζητήσεων, επαναπροσδιορίζοντας τις έννοιες του ερειπίου, της κατοίκησης, του βιωμένου χώρου, αλλά και των ορίων του δημόσιου χώρου. Υπό το πλαίσιο αυτό, αλλάζει σημαντικά και ο ρόλος της αρχιτεκτονικής ως επιστήμη, αλλά και του ίδιου του αρχιτέκτονα-σχεδιαστή. Η αρχιτεκτονική, αν και διστακτική ακόμη στη διατύπωση μιας ισχυρής θέσης για τα ερείπια της πόλης, είτε λόγω θεσμικών περιορισμών και συντηρητισμού, είτε επειδή προσανατολίζεται στο πνεύμα της ψηφιακής εποχής, θα πρέπει να συνδράμει αποφασιστικά στις πραγματικές ανάγκες της κοινωνίας, αντιμετωπίζοντας τα τραύματά της. Παράλληλα, ο ρόλος του αρχιτέκτονα διαμορφώνεται κάτω από το καθεστώς των διαρκώς αναδυόμενων κινημάτων και της αποσταθεροποίησης της σχέσης εξάρτησης με την κρατική εξουσία. Στη νέα αυτή αρχιτεκτονική πραγματικότητα, η εμπλοκή των πολιτών, κρίνεται τόσο αναπόφευκτη όσο και απαραίτητη για τη διαμόρφωση νέων δομών οργάνωσης (από κάτω προς τα πάνω), εγκαθιδρύοντας μια νέας μορφής συλλογικότητα και ενισχύοντας την κοινωνική συνοχή, καθώς και τη σχέση του αρχιτέκτονα με την κοινωνία.

Λέξεις κλειδιά αστική υποβάθμιση, σύγχρονα ερείπια, βεβηλώσεις

1. ΣΤΑ ΟΡΙΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΧΩΡΟΥ

Επιχειρώντας κανείς να προσδιορίσει την έννοια του δημόσιου χώρου και τις μεταβολές του, καθώς και τη σημασία του στις ελληνικές πόλεις του σήμερα, αντιλαμβάνεται ότι σε κάθε εποχή αναπτύσσονται πολλές προσεγγίσεις σχετικά με το περιεχόμενο, τη λειτουργία και τις μεθόδους αντίληψής του. Από τη μεσαιωνική πόλη στην καπιταλιστική μητρόπολη και από τον *flâneur* του Baudelaire στους σύγχρονους αστικούς εξερευνητές, γίνεται σαφές ότι ο αστικός χώρος, κι επομένως και ο δημόσιος εντός αυτού, χαρακτηρίζεται από μια διαρκώς μεταβαλλόμενη διαδικασία εξέλιξης. Οι οικονομικές, κοινωνικές και τεχνολογικές μεταβολές τον καθιστούν πλέον σε ένα πολυσύνθετο πεδίο διαπλοκής σχέσεων. Πιο συγκεκριμένα, μετά τον 19^ο αιώνα εντείνεται παγκοσμίως το φαινόμενο της αστικοποίησης, ενώ παράλληλα αναπτύσσεται ακόμη περισσότερο η βιομηχανία εξ' αιτίας της τεχνολογικής εξέλιξης και των νέων τρόπων οργάνωσης της εργασίας και της παραγωγής. Όμως, λίγο αργότερα, στα τέλη του 20^{ου} αιώνα, μετά από ραγδαίες οικονομικές μεταβολές αλλά και ευρύτατη αποβιομηχάνιση, εντοπίζει κανείς τις χωρικές διαστάσεις των συνεπειών όλων των παραπάνω φαινομένων σε όλα τα μεγάλα αστικά κέντρα.

Στην ελληνική πόλη συγκεκριμένα, η αποκέντρωση της βιομηχανίας ή η εγκατάλειψή της, καθώς και η οικιστική ανάπτυξη κατά το μοντέλο της «ανοιχτής πόλης» τροφοδότησαν, μάλλον αλόγιστα, τις περιφέρειες των πόλεων, δημιουργώντας έτσι έναν διεσπαρμένο με χρήσεις περιαστικό χώρο, και απαξιώνοντας ταυτόχρονα περιοχές στα κέντρα. Κατά συνέπεια, ο δημόσιος χώρος, έχοντας ήδη απαξιωθεί στο πλαίσιο των παραπάνω πολιτικών, υποβαθμίστηκε καταλήγοντας τελικώς να χάσει το νόημα και τη λειτουργία του ως πόλος κοινωνικής συσπείρωσης και αλληλεπίδρασης εντός του αστικού χώρου. Ωστόσο, όπως φαίνεται τα τελευταία χρόνια, ο ρόλος του δημόσιου χώρου επαναπροσδιορίζεται, αφού εκεί εκφράζονται, συχνά με ακραίο τρόπο, οι συνέπειες της πολιτικοοικονομικής κρίσης με τις συνακόλουθες κοινωνικές προεκτάσεις τους. Συνειδητοποιεί λοιπόν κανείς πως οι ραγδαίες μεταβολές στη δομή της σύγχρονης ελληνικής πόλης, ως αποτέλεσμα της κρίσης, δεν μπορούν παρά να αντανακλώνται χωρικά στην οργάνωση αλλά και τη χρήση του δημόσιου χώρου.

Εν τούτοις, η συστηματική υποβάθμιση των αστικών κέντρων σε παγκόσμια κλίμακα αποτελεί αντικείμενο εκτεταμένης μελέτης και διαχρονικά συνδέεται στις περισσότερες περιπτώσεις με πολιτικές και οικονομικές επιλογές της εκάστοτε εξουσίας. Οι πρακτικές αυτές περιγράφονται από το φαινόμενο της αστεοκτονίας ή αστυκτονίας (*urbicide*, *urbs+caedere*), όρος που χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά το 1963 από τον Michael Moorock και καθιερώθηκε τη δεκαετία του '90, χωρίς ωστόσο να έχει προσδιοριστεί ακόμα με σαφήνεια. Ουσιαστικά αναφέρεται στη συνειδητή και συστηματική καταστροφή ή υποβάθμιση του οικοδομικού υποβάθρου ενός αστικού συγκροτήματος, ενώ συχνά εστιάζει σε επιλεγμένα κτίρια ή μνημεία υψηλής συμβολικής και ιστορικής αξίας με έντονο νοηματικό φορτίο. Στις περιπτώσεις αυτές, η βία που ασκείται αποσκοπεί αφενός στην εξάλειψη του υλικού αρχιτεκτονικού υπόβαθρου και αφετέρου στη χωρική εξουδετέρωση της όποιας προσλαμβανόμενης ετερότητας, από σημειολογικής άποψης (Ι.Κωτούλας, 2012). Στις ελληνικές πόλεις συναντά κανείς το παραπάνω φαινόμενο σε διαφορετική ένταση και με πολλαπλές χωρικές εκφάνσεις ανά περίπτωση.

Φαίνεται, λοιπόν, πως οι ραγδαίες και βίαιες μεταβολές των πόλεων, που αναφέρθηκαν παραπάνω, είτε ως συνέπεια ιστορικών φάσεων είτε ως συνειδητή πολιτική επιλογή με τη μορφή οικονομικών μέτρων φτωχοποίησης του κοινωνικού συνόλου ή ακόμη και πολεμικής επίθεσης, οδηγούν αφενός στην αποδυνάμωση του συλλογικού χαρακτήρα του δημόσιου χώρου και αφετέρου στον πολλαπλασιασμό των «σύγχρονων» ερειπίων, απροσδιόριστου χαρακτήρα, που λειτουργούν ως αστικά κενά, εντός ή περιφερειακά των πόλεων. Ωστόσο, αυτό που αναζητείται στη συνέχεια, μέσω της συγκεκριμένης προσέγγισης, δεν είναι ο προσδιορισμός του ρόλου ή της εξέλιξης του δημόσιου χώρου στην ελληνική πόλη. Επιχειρείται ουσιαστικά ο εντοπισμός των ορίων και των «υπολειμμάτων» του, αν μπορούν να χαρακτηριστούν έτσι ανενεργοί χώροι, αστικά κενά και άδεια κελύφη, όπως αυτά διαμορφώθηκαν τα τελευταία χρόνια, καθώς και των τρόπων μελλοντικής αναγνώρισης και επέμβασης σε αυτούς.

2. ΤΑ «ΝΕΑ» ΕΡΕΙΠΙΑ

Η έννοια του ερειπίου, όπως και αυτή του δημόσιου χώρου, μεταβάλλεται ιστορικά, από την Αναγέννηση μέχρι τις αρχές του 21ου αιώνα, δημιουργώντας ένα πλούσιο πεδίο εννοιολογικών ορισμών, καλλιτεχνικών ρευμάτων και αρχιτεκτονικών προσεγγίσεων. Στο σημείο αυτό, σε μια σύντομη ιστορική αναδρομή επιχειρείται να προσδιοριστεί ένα γενικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εντάσσεται η συγκεκριμένη έννοια, με σκοπό τον προσδιορισμό των σύγχρονων ερειπίων των αστικών κέντρων και ιδιαίτερος αυτών των ελληνικών πόλεων.

Από την εποχή της Αναγέννησης, με την ανακάλυψη σημαντικών μνημείων της αρχαιότητας, το ερείπιο μεταμορφώνεται σε ένα τεκμήριο του παρελθόντος, ένα απόσπασμα της ιστορίας στο παρόν, ένα «κείμενο» προς ανάγνωση, όπου σε αυτό εντοπίζονταν η γνώση, η σοφία και οι αξίες της κλασικής εποχής. Αργότερα, τον 18^ο αιώνα, επιτελείται μια τομή μέσω του Διαφωτισμού και της φιλοσοφικής θεωρητικοποίησης της τέχνης και της αισθητικής, τροφοδοτώντας νέες θεωρίες όπως αυτές του Όμορφου, του Ύψιστου και του Γραφικού. Αυτές κατά συνέπεια οδηγούν στη διεύρυνση του πεδίου της αισθητικής αντίληψης και αντιμετώπισης του ερειπίου. Στη συνέχεια, κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, πέραν του καλλιτεχνικού ρεύματος των Ρομαντικών, που αναδεικνύουν το ερείπιο ως θραύσμα (Π.Κούρος, 1998), διατυπώνεται για πρώτη φορά με θεσμικό χαρακτήρα η ανάγκη της αποκατάστασης, ως ένδειξη διατυπωμένης ιστορικής συνείδησης και βαθύτερης ανάγκης προστασίας της σχέσης του ανθρώπου με το παρελθόν του. Φτάνοντας στον 20^ο αιώνα, μέσα από το δοκίμιο «The Ruin», του Georg Simmel, διαφαίνεται η νέα ιδιαίτερη υπόσταση του ερειπίου μέσα από τη σχέση φύσης-κτίσματος, αντοχής-φθοράς, αλλά και τη μεταξύ τους ισορροπία. Η αρχιτεκτονική εδώ είναι η μόνη τέχνη στην οποία η μεγάλη μάχη ανάμεσα στη θέληση του πνεύματος και την αναγκαιότητα της φύσης γίνεται πραγματικότητα, μια μάχη στην οποία ωστόσο η ψυχή και η φύση κρατούνται σε ισορροπία (G.Simmel, 1911), ενώ σύμβολο αυτής της εύθραυστης σχέσης γίνεται το ίδιο το ερείπιο.

Στις αρχές του 21^ο αιώνα, τα παρηκμασμένα βιομηχανικά εργοστάσια, και τα πρόσφατα εγκαταλελειμμένα αστικά κέντρα, με το τεράστιο οικιστικό απόθεμα σε αχρησία, απεικονίζουν παγκόσμιες ιστορικές μεταβολές αποτελώντας σημαντικά ιστορικά τεκμήρια. Το πρόσφατα χρεοκοπημένο Ντιτρόιτ, η Πρίπιατ, το Τσέρνομπιλ, η Ναμίμπια, ή ακόμα και

η ελληνική Χαραυγή, είναι ορισμένες μόνο περιπτώσεις πόλεων και οικισμών «φαντασμάτων». Τα πρόσφατα βιομηχανικά ερείπια, τα βιαίως εγκαταλελειμμένα χωριά, γραφεία, καταστήματα και διαμερίσματα, αποτέλεσμα μιας κατ' επίφαση κρίσης, μοιάζουν να είναι πλέον το σύγχρονο αντίστοιχο της γραφικής θέας ενός γκρεμισμένου ρωμαϊκού αμφιθεάτρου. Αυτή η συσσώρευση μεγάλου αποθέματος ερειπίων, σε παγκόσμια κλίμακα, τροφοδότησε μάλιστα μια ιδιόμορφη τάση, καλλιτεχνικής φωτογράφισης και αναδημοσίευσης στον παγκόσμιο διαδικτυακό ιστό, με βασικό θέμα τη φθορά και την αστική παρακμή, που έγινε γνωστή ως «Ruin Porn» (Σχήμα 1). Φαίνεται λοιπόν πως η βία, η καταστροφή και η ερείπωση είναι πλέον μέρος μιας αισθητικής τόσο γενικευμένης που τείνει να χάσει την οποιαδήποτε φόρτισή της και να μετατραπεί σε μια διαδικτυακή καρτ ποστάλ, ενώ οι θεατές στέκονται παθητικοί μέσω της οθόνης, όπως οι βοσκοί στην Αρκαδία του Βιργιλίου μπροστά στην αναπάντεχη και αναπόφευκτη ιδέα του θανάτου στον πίνακα του Πουσέν (Et in Arcadia Ego).

Σχήμα 1. Η αισθητική των φωτογραφιών του «Ruin Porn» όπως φαίνεται σε δεκάδες ιστοσελίδες με την ίδια θεματική. (Πηγή: www.nbm.org, www.haikyo.org)

Ωστόσο, τα «νέα» ερείπια είναι κάτι πολύ παραπάνω από αυτό. Αποτελούν την πρόκληση στην ιστορική μας αμνησία, αλλά και ματαιοδοξία, γιατί είναι σύμβολα των ανεκπλήρωτων υποσχέσεων μιας χαμένης ουτοπίας. Μετά από σχεδόν έξι αιώνες ύπαρξης στον πολιτισμό, το ερείπιο εννοιολογικά δε συμβολίζει πλέον τη σοφία ή τη χαμένη γνώση, ούτε την αναπόφευκτη επιβολή της φύσης στον πολιτισμό. Αυτό που αποπνέει είναι ένα συνονθύλευμα μελαγχολίας, συμβολισμών, νοσταλγίας για την νεωτερικότητα και «πένθους» για την απώλεια των αξιών της ασφάλειας και της ευδαιμονίας του παρελθόντος.

Το φαινόμενο της συσσώρευσης «νέων» ερειπίων, που εντοπίζεται χωρικά και στον Ελλαδικό χώρο όπως προαναφέρθηκε, αναδεικνύει μια ιδιαίτερη πτυχή τόσο του πολιτισμού και της ιστορίας της χώρας όσο και της μελλοντικής τους αντιμετώπισης. Στα διάσπαρτα βιομηχανικά κουφάρια κατά μήκος των εθνικών οδών, αλλά και εντός των ΒΙ.ΠΕ ή των αστικών κέντρων, στα εγκαταλελειμμένα χωριά της επαρχίας, αλλά και στις άδειες βιτρίνες των μεγάλων εμπορικών δρόμων ή τα άδεια πολυτελή διαμερίσματα, περιγράφεται πλέον «η Ελλάδα σε κρίση». Αποτελούν ουσιαστικά τις χωρικές εκφάνσεις όχι μόνο των οικονομικών μέτρων λιτότητας αλλά και της βαθιάς ματαιοδοξίας που χαρακτήρισε τις προηγούμενες γενιές σε οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο.

Αυτό το τεράστιο απόθεμα χώρων προβληματίζει φυσικά, εκτός από τις οικονομικές και κοινωνιολογικές επιστήμες, και την αρχιτεκτονική, η οποία φαίνεται εντούτοις διστακτική στο να διατυπώσει μια ισχυρή θέση για το μέλλον τους. Αυτό συμβαίνει είτε γιατί δε διευκολύνεται από το υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο, είτε γιατί υπάρχει ακόμα μια συγκίνηση σχετικά με την παρουσία τους ή τελικώς επειδή απλά στρέφεται σε άλλες κατευθύνσεις και προβληματισμούς, ακολουθώντας το πνεύμα της ψηφιακής εποχής.

3. ΒΕΒΗΛΩΣΕΙΣ

Όπως φαίνεται λοιπόν, οι πόλεις, σε παγκόσμια κλίμακα, δείχνουν να βιώνουν μια πρωτοφανή αύξηση του κτιριακού τους αποθέματος, είτε με τη μορφή νεόδμητων κτηρίων είτε με τη μορφή «νέων» ερειπίων. Αυτό, ωστόσο, αντιτίθεται στις αρχές της αειφορίας και της βιωσιμότητας, δεδομένων μάλιστα και των επικρατουσών περιβαλλοντικών και κοινωνικοοικονομικών συνθηκών. Επιπροσθέτως, οι πολιτικές λιτότητας που ακολουθήθηκαν, ειδικότερα στην Ελλάδα, επιδείνωσαν σε μεγάλο βαθμό μια σειρά φαινομένων, αποσταθεροποιώντας την ήδη προβληματική κατάσταση των μεγαλύτερων αστικών κέντρων της χώρας. Σε αυτό το εξαιρετικά ιδιόμορφο περιβάλλον, η αρχιτεκτονική καλείται πλέον να αντιμετωπίσει ένα αρκετά πολυσύνθετο ζήτημα σχετικά με τη στάση της απέναντι στα «νέα» ερείπια και το ρόλο τους στην εξέλιξη της πόλης, συνυπολογίζοντας εκτός από τις προαναφερθείσες παραμέτρους, και την περιβαλλοντική επιδείνωση. Θα υποστήριζε κανείς πως στο κίνημα της αποκατάστασης, όπου η αρχιτεκτονική προσανατολίζεται στη διατήρηση των κτιρίων μέσω της εξυγίανσης και αλλαγής της χρήσης τους, εισέρχεται πλέον η σημασία της ανακύκλωσης ολόκληρων κτισμάτων, προς μια κατεύθυνση βιώσιμης ανάπτυξης, αλλά και η αξιοποίηση των σύγχρονων ερειπίων με όσο το δυνατόν πιο δημιουργικούς τρόπους.

Τα κινήματα διεκδίκησης του χώρου της πόλης, αλλά και τα εκτυλισσόμενα καλλιτεχνικά ρεύματα στα οποία εκφράζεται ουσιαστικά το εξωθεσμικό ενδιαφέρον για το ζήτημα των «νέων» ερειπίων, αποτελούν μια ενδιαφέρουσα εξέλιξη, όπως αποδεικνύουν η παγκόσμια διάδοση του Ruin Porn, οι αναρίθμητες εικαστικές επεμβάσεις, σχετικές με αυτή τη θεματική, αλλά και οι δράσεις των πολυάριθμων ομάδων εθελοντών στην πόλη. Όλες οι παραπάνω εκφράσεις μπορούν να αποτελέσουν χρήσιμη εμπειρία τόσο για την αρχιτεκτονική όσο και για το σύνολο της κοινωνίας, καθώς αντιμετωπίζουν το ζήτημα με μεγαλύτερη ελευθερία, αγγίζοντας ίσως τα όρια της αυθαιρεσίας, αλλά και αισθαντικότητα. Τα διάφορα κινήματα διεκδίκησης του δημόσιου χώρου που αναδύονται αυθόρμητα στην πόλη διεκδικώντας το δημόσιο χώρο ή επεμβαίνοντας σε ανενεργούς ιδιωτικούς, αποτελούν μια ενδιαφέρουσα πτυχή της κοινωνικής έκφρασης, τροφοδοτώντας ωστόσο τη συζήτηση περί άτυπης-επίσημης πόλης. Την προβληματική αυτή έθιξε πρόσφατα και ο Λόης Παπαδόπουλος σε διάλεξή του, για τη δυναμική της ανεπίσημης πόλης, υπογραμμίζοντας το ερώτημα του αν και με ποιον τρόπο μπορεί η αρχιτεκτονική να ενταχθεί εντός αυτών των πρωτοβουλιών διατηρώντας ακέραιο το χαρακτήρα και την επιστημονική της υπόσταση. Οι διαδικασίες αυτές, «παραγωγής» του χώρου της πόλης, χαρακτηρίζονται κυρίως από μια «από κάτω προς τα πάνω» οργάνωση και δράση (bottom up) κατά την οποία ένα σύνολο ατόμων λειτουργεί ως πυκνωτής και στη συνέχεια επισημαίνει, προσδιορίζει και τελικώς επιτελεί μια ανοιχτή συμμετοχική δράση με απώτερο στόχο την ενεργοποίηση του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου. Από την άλλη μεριά, αυτή η διαφοροποίηση του «από κάτω προς τα πάνω» σε σχέση με την κρατική, θεσμοθετημένη, σχεδιασμένη πόλη μπορεί τελικώς να προκαλέσει τη ρήξη και το διαχωρισμό της κοινωνίας με την ίδια την αρχιτεκτονική, γι' αυτό και η δεύτερη θα πρέπει τάχιστα να αναπτύξει εκείνα τα αντανακλαστικά και τα εργαλεία ώστε να προσαρμοστεί στη νέα πραγματικότητα.

Μια άλλη, εξίσου ενδιαφέρουσα πρακτική διεκδίκησης του δημόσιου χώρου, που εκφράστηκε πριν λίγες δεκαετίες και εστιάζει σε ένα διαφορετικό τρόπο βίωσης, και αντίληψής του, είναι η «αστική εξερεύνηση» (Urban exploration/urbex/ UE).

Η συγκεκριμένη δράση εκμεταλλεύεται και εκτυλίσσεται στα «υπολείμματα» χώρων που προκύπτουν κατά την διαδικασία εξέλιξης της πόλης, επιζητώντας ουσιαστικά να τα επαναφέρει στη δημόσια χρήση. Αποτελεί ουσιαστικά μια πρακτική σωματοποίησης του αστικού χώρου με έντονο διεκδικητικό χαρακτήρα (Σ. Βαρδαλάχου, 2011). Οι αστικοί εξερευνητές, παρακινούνται από συγκεκριμένους χώρους, στη βάση της προβληματικής που αναφέρθηκε, προβάλλοντας το θεωρητικό διαχωρισμό μεταξύ «βρώμικων» και «καθαρών» χώρων, όπως αυτός επιβλήθηκε από τις κοινωνικές συμβάσεις στις δυτικές κοινωνίες. Εκεί, οτιδήποτε βρώμικο απορρίπτεται, καθώς σε επίπεδο βιωμένου χώρου το βρώμικο ταυτίζεται με αδυναμία χρήσης του χώρου κι επομένως ο άνθρωπος, μέσω αυτών των αποκλεισμών και οριοθετήσεων, εξαναγκάζεται να κινηθεί σε μια συγκεκριμένη χωρική διάταξη εντός του πλαισίου που του επιβάλλεται μέσω της καθαρής δομής (G.Agamben, 2006). Επιλέγονται έτσι συγκεκριμένοι χώροι και στη συνέχεια ακολουθεί η «επανοικιοποίηση» τους μέσα από τη βιωματική διαδικασία της αστικής εξερεύνησης και τελικώς την δημιουργία αρχείου που τεκμηριώνει την παρουσία των εξερευνητών στο χώρο (Σχήμα 2). Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Agamben, «Βεβηλώνω σημαίνει αποδίδω εκ νέου στην κοινοχρηστία ότι είχε διαχωριστεί στη σφαίρα του ιερού», επομένως πρόκειται τελικά για μια διαδικασία κατά την οποία, επιτυγχάνεται ο επαναπροσδιορισμός και η επανένταξή αυτών των χώρων στο ευρύτερο πλαίσιο του αστικού, δημόσιου βιωμένου χώρου της πόλης. Αυτή η ιδιότυπη πρακτική «αναγνώρισης», βεβήλωσης και τελικά οικειοποίησης του χώρου θα μπορούσε να λειτουργήσει αποτελεσματικά ως μια αρχιτεκτονική μεθοδολογία, υποδεικνύοντας ένα νέο πλαίσιο χωρών και επεμβάσεων.

Σχήμα 2. Υλικό από αστική εξερεύνηση σε εγκαταλελειμμένο εργοστάσιο καπνού στη Θεσσαλονίκη. (Πηγή: προσωπικό αρχείο)

Στην ίδια λογική «επανακατοίκησης» των «νέων» ερειπίων ή εποικισμού των υποβαθμισμένων αστικών κέντρων αναπτύσσονται πολλές επεμβάσεις εικαστικού και αρχιτεκτονικού χαρακτήρα, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την εγκατάσταση που παρουσιάστηκε στη φετινή 13^η Biennale της Βενετίας, με τίτλο «13178 Moran Street». Στη συγκεκριμένη επέμβαση μια ομάδα αρχιτεκτόνων εντόπισε μια εγκαταλελειμμένη κατοικία στο Ντιτρόιτ και επιχείρησε ξεχωριστές επεμβάσεις σε κάθε χώρο (Σχήμα 3) θέλοντας να αναδείξει τις δυνατότητες επανάχρησης του ευρύτερου συνόλου του εγκαταλελειμμένου οικιστικού αποθέματος. Ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει μια άλλη παλιότερη και αρκετά ριζοσπαστική πρόταση για το Ντιτρόιτ, από τον C.J.Vergara, που πρότείνει τη διατήρηση των άδειων ουρανοξυστών, σε έκταση 12 οικοδομικών τετραγώνων, για την δημιουργία ενός θεματικού πάρκου ερειπίων για τη μελέτη και έρευνα των εγκαταλελειμμένων κτιρίων, με τίτλο «An American Acropolis».

Σχήμα 3. «13178 Moran Street», 13^η Μπιενάλε της Βενετίας. (Πηγή: www.archdaily.com)

Όλα τα παραπάνω παραδείγματα, των bottom up κινήσεων, της αστικής εξερεύνησης αλλά και των προτάσεων για το Ντιτρόιτ, αποτελούν ανεπίσημες πρακτικές έκφρασης της μη θεσμικής πρωτοβουλίας για την πόλη, προϋποθέτοντας όμως το σχεδιασμό και την αρχιτεκτονική πρακτική. Η έννοια της βεβήλωσης, είτε αφορά σε χωρικούς συσχετισμούς, όπως την ορίζει ο Agamben, είτε αναφέρεται σε θεσμούς, αποτελεί ίσως το κλειδί για τη συνέχεια της αρχιτεκτονικής και τη στάση της απέναντι στα «νέα» ερείπια. Η δημιουργικότητα από πλευράς αρχιτεκτονικής κοινότητας, αλλά και η θεσμική ελαστικότητα παράλληλα με την καλλιέργεια συμμετοχικότητας και αλληλεγγύης,

συγκροτούν τα ιδιαίτερα εκείνα στοιχεία μέσω των οποίων η αρχιτεκτονική μπορεί να απελευθερωθεί και να εκφραστεί εύστοχα χωρικά. Αν μιλάμε, λοιπόν, για την αρχιτεκτονική σε μια εποχή «νέων» ερειπίων, τότε θα πρέπει να επαναπροσδιορίσουμε το ρόλο μας στην πόλη, ξεκινώντας από την αρχιτεκτονική παιδεία, τις πρακτικές και τις μεθόδους σχεδιασμού, και τελικά την ίδια την αρχιτεκτονική και τη στάση της απέναντι στις πραγματικές ανάγκες του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου που πλέον ανασηματοδοτούνται.

Ευχαριστώ πολύ την κα. Πάκα Αλκμήνη για τη συμβολή της.

4. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αντονάς Α., 2007. «Η αναβολή της κατεδάφισης», Available from: <http://antonas.files.wordpress.com/2007/08/ruin.pdf>

Βαρδαλάχου Σ., 2011. Διεκδικώντας τη σωματικότητα στον αστικό χώρο: Η αστική εξερεύνηση, *Πρακτικά Συνέδριου: Δημόσιος χώρος..αναζητείται*, ΤΕΕ/ΤΚΜ, Cannot No Design, σελ.55-58

Κούρος Π., 1998. «Ερείπιο και περιβάλλον: ιστορική ανασκόπηση και νέες θεωρήσεις», *Τεχνολογία, Ενημερωτικό δελτίο πολιτιστικού τεχνολογικού ιδρύματος ελληνικής τράπεζας βιομηχανικής ανάπτυξης*, 1998, Τεύχος Β, σ.8-11

Κωτούλας Ι., 2012. «Αστεοκτονία και μεταπολιτευτική ιδεολογία», Available from: http://news.kathimerini.gr/4Dcgi/4Dcgi/_w_articles_civ_2_06/10/2012_497750

Μεταξάς Α-Ι.Δ. ,2005. *Η ρητορική των ερειπίων*, Καστανιώτη

Ποζουκίδου Γ., 2006. «Αστικά κενά: παραδείγματα και εμπειρίες από τις αμερικάνικες πόλεις», *Αρχιτέκτονες*, τεύχος 55-περίοδος Β, «Αστικά κενά», 02/2006, ΣΑΔΑΣ, σ.64-67

Σταυρίδης Σ., 2006. *Μνήμη και εμπειρία του χώρου*, Αλεξάνδρεια

Agamben G., 2006. *Βεβηλώσεις*, μετάφραση Παναγιώτης Τσιαμούρας , Άγρα

Burgel G., 2008. *Η σύγχρονη ευρωπαϊκή πόλη*, μετάφραση Μαρία Παπαηλιάδη, Πλέθρον

Mullins Paul, 2012. «The Politics and Archaeology of Ruin Porn», Available from: <http://paulmullins.wordpress.com/2012/08/19/the-politics-and-archaeology-of-ruin-porn/>

Schönle A., 2010. *Ruins of Modernity*, Duke University Press

Settis S., 2006. *Το μέλλον του κλασικού*, μετάφραση Ανδρέας Γιακουμακάτος, Δοκίμιο

Simmel G., 1911, «The ruin», Available from: <http://scribd.com/doc/80615656/Georg-Simmel-Two-Essays-the-Handle-And-the-Ruin>

Woods L., 2010. «Terrible Beauty: the ineffable», Available from: www.lebbeuswoods.wordpress.com/2010/07/24/terrible-beauty-2-the-ineffable-2/